МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ МЕТАФОРИЗАЦІЇ ТА МАЛЮНКУ

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0533-1-з-дн
спеціальність: 053 Психологія
освітньої програми: 053 Психологія
Січевська Ганна Петрівна
Керівник: д-р психол. наук, професор кафедри психології Шевченко Н.Ф.
Рецензент: канд. психол наук, доцент кафедри психології Гредінарова О.М.

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія
Спеціалізація Психотерапія і консультування

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри_____Губа Н. О.
«____»_____2025 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Січевській Ганні Петрівні

1. Тема роботи Розвиток креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку

керівник роботи Шевченко Наталя Федорівна, д-р психол. наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології

затверджені наказом ЗНУ від _____

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): здійснити теоретичний аналіз проблеми креативності; розглянути специфіку розвитку креативності арт-терапевтичними засобами в підлітковому віці; емпірично дослідити особливості розвитку креативності в підлітковому віці; представити програму розвитку креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку.

5. Перелік графічного матеріалу: 5 таблиць, 3 рисунки.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 1	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 2	Шевченко Н.Ф., професор		
Розділ 3	Шевченко Н.Ф., професор		
Висновки	Шевченко Н.Ф., професор		

7. Дата видачі завдання_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу		Виконано
2	Робота над вступом		Виконано
3	Робота над першим розділом		Виконано
4	Робота над другим розділом		Виконано
5	Робота над третім розділом		Виконано
6	Написання висновків		Виконано
7	Передзахист		Виконано
8	Нормоконтроль		Виконано

Студент _____ Г. П. Січевська

Керівник роботи _____ Н. Ф. Шевченко

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 99 сторінок, 5 таблиць, 3 рисунки, 92 джерела.

Об’єкт дослідження – креативність особистості підліткового віку.

Предмет – особливості розвитку креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку.

Мета роботи: у теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей розвитку креативності підлітків арт-терапевтичними засобами.

Гіпотеза: в основу дослідження покладено припущення про те, що креативність особистості підліткового віку, будучи складноструктурованим особистісним утворенням, визначається гармонійним розвитком дивергентного, мотиваційного та практичного компонентів, і розвинена в підлітків недостатньо.

Методи дослідження: аналіз, синтез, систематизація та узагальнення наукових джерел; тестування за психодіагностичними методиками; обробка даних (IBM SPSS 20.0).

Наукова новизна полягає у:

- дослідженні особливостей креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку;

- розширенні, уточненні та доповненні вивчення таких особистісних утворень: креативність, творчий потенціал, дивергентне мислення, обдарованість, творчість, творчі здібності;

- подальшому вивченню феномену креативності та творчого потенціалу особистості, знання про специфіку розвитку креативності підлітків за допомогою арт-терапевтичних засобів метафоризації та малюнку.

Галузь використання: навчально-виховні заклади, позашкільні навчальні заклади для дітей, загальноосвітні школи.

АРТ-ТЕРАПІЯ, ТВОРЧІСТЬ, ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ, КРЕАТИВНІСТЬ, ДИТЯЧА ТВОРЧІСТЬ, МЕТАФОРИЗАЦІЯ.

SUMMARY

Sichevska G. P. Development of adolescents' creativity using art-therapeutic metaphorisation and drawing

Master's qualification work: 99 pages, 5 tables, 3 figures, 92 sources.

The purpose of the work is to substantiate theoretically and empirically study the peculiarities of the development of adolescent creativity through therapeutic art.

The object of research is the creativity of adolescent personality.

The subject – peculiarities of adolescents' creativity development by art-therapeutic means of metaphorisation and drawing.

The study is based on the assumption that the creativity of adolescent personality, being a complexly structured personal formation, is determined by the harmonious development of divergent, motivational, and practical components, and is not sufficiently developed in adolescents.

Research methods: analysis, synthesis, systematization, and generalization of scientific sources; testing by psychodiagnostic methods; data processing (IBM SPSS 20.0).

The scientific novelty of the study is:

- studying the peculiarities of adolescents' creativity by art therapeutic means of metaphorisation and drawing;

- expanding, clarifying, and supplementing the study of the following personal formations: creativity, creative potential, divergent thinking, giftedness, creativity, creative abilities;

- further study of the phenomenon of creativity and creative potential of the individual, as well as knowledge of the specifics of the development of adolescent creativity through art therapeutic means of metaphorisation and drawing.

ART THERAPY, CREATIVITY, CREATIVE ABILITIES, CREATIVITY, CHILDREN'S CREATIVITY, METAPHORIZATION.

ЗМІСТ

ВСТУП 7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ 11
1.1. Аналіз проблеми креативності в працях зарубіжних та вітчизняних науковців 11
1.2. Наукові підходи до структурної організації креативності особистості…24
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ…… ……38
2.1. Креативність особистості підліткового віку: структура та зміст 38
2.2. Розвиток креативності підлітків арт-терапевтичними засобами……...53
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ 60
3.1 Етапи, організація та методики дослідження 60
3.2. Результати дослідження розвитку креативності підлітків…….64
3.2.1. Оцінка загального рівня розвитку креативності……..64
3.2.2. Результати вивчення розвитку структурних компонентів креативності…….…..68
3.3. Програма розвитку креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку ……...76
ВИСНОВКИ 87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 91

ВСТУП

Актуальність дослідження. Динамічні трансформації, що протікають у економічній та політичній сферах суспільства, викликають потребу в новому типі особистості, яка здатна свідомо здійснювати вибір, самостійно й відповідально приймати рішення, швидко адаптуватися до постійних змін обставин та середовища, долати стереотипи, розробляти оригінальні підходи до розв'язання завдань і проблем, генерувати нові ідеї, пропонуючи нестандартні методи їх втілення. У зв'язку з цим зростає актуальність психологічних досліджень, які спрямовані на вивчення сутності креативності та творчого потенціалу особистості, визначення можливостей і психологічних чинників для їх розвитку.

Підлітковий вік визнається в якості сенситивного періоду для розвитку креативності, оскільки характеризується істотними змінами на фізіологічному, психічному та інтелектуальному рівнях, процесом формування ідентичності, перебудовою сприйняття культурних аспектів і творів мистецтва. Засоби арт-терапії є ефективним і цінним інструментом для розвитку креативності, самовираження та психологічного благополуччя підлітків, оскільки активізують чуттєві уявлення, вираження почуттів, думок та досвіду через мистецтво, стимулюють творчість та уяву, сприяють самовираженню та самопізнанню. Підлітки, які розвивають креативність, набувають навичок рішення проблем, пристосування до нових умов та розв'язання складних завдань, набувають потенціал стати іноваторами та лідерами в сфері науки, технологій, мистецтва та громадянської активності. В цілому, креативність є ключовою якістю для успішного адаптивного функціонування в сучасному світі.

Багато видатних психологів присвятили свої дослідження розвитку та природі креативності (Г. Айзенк, М. Вертгеймер, К. Дункер, Дж. Гілфорд,

Б. Каплан, П. Ленглі, Дж. Рензуллі, А. Ротенберг А. Маслоу, Р. Стернберг, Е. Торренс та ін.).

Різні аспекти феномену креативності представлено в роботах українських науковців: структура творчого потенціалу (В. Моляко), природа та механізми творчості особистості (В. Роменець), динаміка творчого процесу (В. Чернобровкін), проблема творчого мислення (Т. Лисянська), творчий потенціал як системна характеристика особистості (О. Попель), проблема емпіричних досліджень у психології творчості (А. Коваленко), прикладні аспекти розвитку креативності особистості (Р. Бєлоусова, Е. Лебединський, Н. Малій, Н. Кучинова, О. Попель, М. Саврасов та ін.).

Розвитку креативності засобами мистецтва присвячені нечисленні праці. Так, М. Титаренко та Л. Макаренко розглядають розвиток творчих здібностей засобами театрального мистецтва, Т. Котирло – засобами хорового мистецтва, В. Рагозіна, Г. Костюшко – засобами театральної самодіяльності, Г. Сотська – засобами художнього конструювання, Т. Чурпіта – засобами хореографічного мистецтва.

Водночас, в науковій літературі недостатньо висвітлена проблема розвитку креативності в підлітковому віці за допомогою таких методів арт-терапії, як метод метафоризації та малюнку. Дослідження креативності у підлітків має велике значення для їхнього особистісного розвитку, успішної адаптації до сучасного світу та вирішення суспільних проблем. Це відкриває шлях до створення більш креативного та інноваційного майбутнього для нашого суспільства.

Отже, соціальна значущість проблеми та її недостатнє вивчення зумовили вибір теми дослідження: «Розвиток креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку».

Об’єкт дослідження – креативність особистості підліткового віку.

Предмет – особливості розвитку креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку.

Мета роботи: у теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей розвитку креативності підлітків арт-терапевтичними засобами.

В основу дослідження покладено припущення про те, що креативність особистості підліткового віку, будучи складноструктурованим особистісним утворенням, визначається гармонійним розвитком дивергентного, мотиваційного та практичного компонентів, і розвинена в підлітків недостатньо.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми креативності в працях вітчизняних на зарубіжних науковців.

2. Розглянути специфіку розвитку креативності арт-терапевтичними засобами.

3. Розкрити особливості розвитку креативності в підлітковому віці.

4. Емпірично дослідити особливості розвитку креативності в підлітковому віці.

5. Представити програму розвитку креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, синтез, систематизація та узагальнення наукових джерел;

- емпіричні: тестування за психодіагностичними методиками: «Діагностика невербальної креативності» (П. Торренс); «Мотивація досягнення» (А. Мехрабіан); «Діагностика особистісної креативності» (О. Тунік); «Опитувальник для визначення рівня креативності».

- математико-статистичні методи обробки даних (IBM SPSS 20.0): кількісний і якісний аналіз даних, описова статистика (середні значення, стандартне відхилення, відсотковий розподіл), кореляційний аналіз за К. Пірсоном.

Експериментальна база дослідження. Емпіричне дослідження проводилося на базі Сторчівської гімназії Новомиколаївської селищної ради,

Запорізького району, Запорізької області. Дослідницьку вибірку склали 27 учнів 7-8 класів віком 13-15 років.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що:

- досліджено особливості креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку;

- розширено, уточнено та доповнено вивчення таких особистісних утворень: креативність, творчий потенціал, дивергентне мислення, обдарованість, творчість, творчі здібності;

- набуло подальшого розвитку вивчення феномену креативності та творчого потенціалу особистості, знання про специфіку розвитку креативності підлітків за допомогою арт-терапевтичних засобів метафоризації та малюнку.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 100 сторінок. Робота проілюстрована 5 таблицями, 3 рисунками. Бібліографічний список складається з 92 найменувань, 22 з яких іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Аналіз проблеми креативності в працях зарубіжних та вітчизняних науковців

Останнім часом спостерігається значне підвищення інтересу наукової спільноти та практиків до проблеми креативності. Це зростання обумовлено тим, що сучасне суспільство все більше потребує людей, здатних вирішувати творчі завдання. Такі люди повинні бути інтелектуально розвиненими, вміти швидко навчатися, генерувати оригінальні ідеї та приймати нестандартні рішення. Зокрема, в умовах швидко змінюваного світу, де технологічні та соціальні трансформації відбуваються з високою інтенсивністю, креативність стає однією з ключових навичок, необхідних для успішного функціонування в різних сферах діяльності. Наукові дослідження в цій галузі спрямовані на вивчення механізмів розвитку творчих здібностей, пошук методик стимулювання креативності у навчанні та професійній діяльності, а також аналіз факторів, що впливають на творчий потенціал особистості.

Практична значущість креативності проявляється в численних аспектах. Наприклад, в бізнесі інноваційні ідеї можуть приводити до створення нових продуктів та послуг, що забезпечують конкурентні переваги. В освітній сфері розвиток творчого мислення у студентів сприяє підготовці кваліфікованих фахівців, здатних ефективно адаптуватися до змін на ринку праці. У культурному контексті креативність сприяє збагаченню національного та світового культурного спадку, стимулює розвиток мистецтва та літератури.

У перекладі з англійської слово «creativity» означає «творчість». У сучасній психології термін «креативність» набув значного поширення, майже

витіснивши раніше вживане словосполучення «творчі здібності». Хоча ці поняття можуть здаватися синонімічними, між ними все ж існує різниця. Креативність правильніше визначати не як окрему творчу здібність або їх сукупність, а як загальну здатність до творчості. Таким чином, ці поняття, хоча й близькі за значенням, не є повністю ідентичними [8].

Поглиблене розуміння креативності в сучасному контексті включає розгляд її як комплексного феномена, який поєднує різні когнітивні, емоційні та мотиваційні аспекти. Вона охоплює не тільки здатність генерувати нові ідеї, але й уміння адаптуватися до нових ситуацій, знаходити нестандартні підходи до вирішення проблем і реалізовувати свої задуми в конкретних проектах. На відміну від простої наявності творчих здібностей, креативність передбачає активне використання цих здібностей у процесі діяльності. Це означає, що креативна людина не лише володіє певним набором навичок, але й здатна ефективно їх застосовувати в різних контекстах, знаходити нові шляхи вирішення задач і активно взаємодіяти з оточуючим середовищем. Таким чином, термін «креативність» відображає більш широкий і динамічний підхід до розуміння творчості, акцентуючи увагу на здатності до інновацій і адаптивного мислення, що є критично важливим у сучасному світі [52].

Вітчизняна дослідниця О. Антонова [1] зазначає, що багато сучасних українських науковців досі не визнають існування креативності як автономної та універсальної здібності. Вони вважають, що творчість завжди безпосередньо пов’язана з певним видом діяльності. Іншими словами, з їхньої точки зору, не можна говорити про творчість взагалі: є художня творчість, технічна творчість, наукова творчість тощо. Водночас більшість зарубіжних науковців схиляється до думки, що природа творчості єдина, а отже, і здатність до творчості універсальна. Вони вважають, що навчившись діяти в одній сфері, наприклад, мистецтві чи техніці, людина може легко перенести цей досвід у будь-яку іншу галузь. Тому здатність до творчості можна розглядати як відносно автономну та самостійну здібність.

Ці різні підходи до розуміння креативності мають важливі наслідки для освіти та професійного розвитку. Наприклад, у системах освіти, де креативність вважається універсальною здібністю, більше уваги приділяється розвитку загальних творчих навичок, які можуть бути застосовані в різних сферах. Це сприяє формуванню гнучких і адаптивних фахівців, здатних швидко освоювати нові області знань і вирішувати нетривіальні завдання. На противагу цьому, підхід, що розглядає творчість як специфічну для кожного виду діяльності, орієнтується на поглиблене вивчення конкретних дисциплін і розвиток вузькоспеціалізованих навичок. Це може призводити до створення висококваліфікованих фахівців у певних галузях, але обмежувати їхню здатність до міждисциплінарної співпраці та адаптації до нових викликів. Таким чином, дослідження креативності продовжує залишатися важливою темою в психології та педагогіці, оскільки воно впливає на підходи до навчання, розвитку особистості та професійної підготовки. Пошук оптимального балансу між розвитком універсальних творчих здібностей та спеціалізованих навичок є ключовим завданням для сучасної освіти та наукових досліджень.

У «Психологічній енциклопедії» [47, 181] поняття креативності визначається як рівень творчої обдарованості та здатності до творчості, що проявляються у мисленні, спілкуванні та різних видах діяльності. Креативність є відносно стійкою характеристикою особистості. Загалом, у психології креативність розглядається як функція цілісної особистості, яка не зводиться лише до інтелекту і залежить від комплексу психологічних характеристик індивіда.

На практиці креативність може проявлятися в різних формах, від здатності генерувати нові ідеї та знаходити нестандартні рішення до вміння ефективно спілкуватися та співпрацювати з іншими. Також креативність часто пов'язують з інноваціями та підприємництвом. У сучасному світі, де конкуренція і зміни відбуваються дуже швидко, здатність мислити креативно стає однією з ключових навичок для успішного професійного та

особистісного розвитку. Дослідження показують, що організації, які заохочують креативність, мають вищий рівень інноваційної діяльності і здатні краще адаптуватися до змін на ринку. Таким чином, розуміння креативності як багатогранної та інтегральної характеристики особистості допомагає розкрити її роль у розвитку індивіда та суспільства в цілому, акцентуючи на важливості комплексного підходу до її розвитку і підтримки [18].

Поняття «креативність» було вперше використано американським вченим Д. Симпсоном (George M. Simpson) у 1922 році. Вчений ввів це поняття, підкреслюючи важливість уникнення шаблонних і рутинних підходів у процесі мислення та акцентуючи увагу на здатності індивіда генерувати нові ідеї та підходи, які відрізняються від загальноприйнятих. Це було важливим кроком у розумінні креативності, оскільки воно заклало основу для подальших досліджень у цій галузі, зокрема, вивчення когнітивних процесів, які лежать в основі творчого мислення. У подальші десятиліття поняття креативності розвивалося і розширювалося, включаючи нові аспекти і підходи до його дослідження, такі як креативність у різних сферах діяльності, зв'язок креативності з інтелектом і особистісними характеристиками, а також методи розвитку та стимулювання креативного мислення.

З плином часу поняття креативності розширювалося та уточнювалося багатьма іншими дослідниками. Так, на сьогоднішній день поняття «креативність» має більше ста визначень, які ґрунтуються на відомих теоріях і концепціях Дж. Гілфорда й Е. Торренса; М. Воллаха і Н. Когана; А. Маслоу; Р. Стернберга і Д. Лаверті [35, 78, 91].

В середині XX століття відомою стала концепція креативності, розроблена американським дослідником Дж. Гілфордом [78], який започаткував науковий напрямок під назвою «психологія креативності». Вчений та його колеги виділили кілька гіпотетичних інтелектуальних здібностей, що характеризують креативність:

- Швидкість (Fluency): здатність генерувати велику кількість ідей за короткий час.

- Гнучкість (Flexibility): здатність швидко переходити від однієї ідеї до іншої і мислити різноманітними способами.

- Оригінальність (Originality): здатність висувати унікальні і нестандартні ідеї, які не є очевидними для інших.

- Допитливість (Curiosity): зацікавленість у вивченні та розв'язанні нових проблем, прагнення до дослідження і відкриттів.

- Іррелевантність (Irrelevance): здатність відключатися від звичних шаблонів мислення і реакцій на стимули.

Згідно з концепцією Дж. Гілфорда, існує два базових типи мислення – дивергентне і конвергентне:

- Конвергентне мислення – тип мислення, спрямований на знаходження єдиного правильного рішення для певної проблеми. Це мислення логічне і лінійне.

- Дивергентне мислення – тип мислення, що генерує багато різноманітних рішень для однієї проблеми. Це мислення креативне і багатогранне, спрямоване на створення нових ідей та підходів. Дивергентне мислення є основою креативності та включає в себе здатність бачити безліч можливих рішень і підходів до однієї задачі, що є критично важливим для інновацій та творчих досягнень.

Концепція креативності Дж. Гілфорда мала значний вплив на подальші дослідження в галузі психології та освіти. Його теорія допомогла закласти основи для розробки програм розвитку креативності, які зараз використовуються в навчальних закладах по всьому світу. Розуміння важливості дивергентного мислення сприяло створенню методик і вправ, спрямованих на стимулювання творчого мислення у дітей і дорослих. Концепція креативності Дж. Гілфорда є фундаментальною для розуміння творчого процесу і продовжує надихати нові дослідження та підходи до розвитку креативного потенціалу.

Концепція креативності Е. Торренса [91] є однією з найвідоміших і найвпливовіших у галузі психології творчості. Науковець визначив креативність як творчі здібності індивіда, які є структурним елементом обдарованості. Модель креативності Е. Торренса включає такі елементи, як:

- Швидкість (Fluency) – це здатність генерувати велику кількість ідей за короткий проміжок часу. Швидкість показує продуктивність мислення та готовність висувати численні можливі рішення або підходи до задачі.

- Гнучкість (Flexibility) – це здатність швидко переключатися між різними ідеями або підходами. Гнучкість характеризує уміння бачити проблеми з різних точок зору і пропонувати різноманітні способи їх вирішення.

- Оригінальність (Originality) – це здатність висувати нові, нестандартні, унікальні ідеї, які відрізняються від звичних або загальноприйнятих. Оригінальність визначається як рівень новизни ідей та їхня віддаленість від банальних рішень.

- Розробка (Elaboration) – це здатність детально розробляти ідеї, вдосконалювати їх і доводити до конкретної реалізації. Вона включає вміння працювати над деталями, розвивати початкові задуми та робити їх практично здійсненними.

Е. Торренс розділив креативність на два типи:

1. Засвоювальна (адаптивна) креативність – це здатність навчатися новим способам вирішення завдань і адаптувати існуючі ідеї до нових умов. Засвоювальна креативність акцентує увагу на вмінні використовувати набуті знання та навички для вирішення різноманітних проблем.

2. Творча креативність – це здатність створювати абсолютно нові, раніше невідомі ідеї та підходи. Творча креативність орієнтована на інновації і розвиток принципово нових рішень.

Е. Торренс розробив серію тестів для вимірювання креативних здібностей, відомих як «Тести креативного мислення Торренса» (Torrance Tests of Creative Thinking, TTCT). Ці тести оцінюють зазначені вище

компоненти креативності (швидкість, гнучкість, оригінальність, розробка) і використовуються для діагностики креативного потенціалу у дітей та дорослих.

Згідно з позицією Е. Торренса [91] креативність є універсальною здатністю, тобто загальною характеристикою, яку можна розвивати у кожної людини, незалежно від її вихідних здібностей або таланту. Вчений підкреслював важливість створення умов для розвитку креативності через освітні програми та спеціальні вправи, які стимулюють творчі здібності. Е. Торренс розглядав креативність як один із компонентів обдарованості, що доповнює інтелектуальні здібності і сприяє всебічному розвитку особистості.

Креативність є однією з важливих характеристик самоактуалізації – прагнення людини до максимального виявлення та розвитку своїх особистісних можливостей. У другій половині ХХ століття з'явилася теорія творчої особистості А. Маслоу [35], яка внесла нові аспекти в дослідження креативності. Вчений вважав, що креативність є невід'ємною частиною самоактуалізації – процесу, в якому людина реалізує свій потенціал і досягає найвищого рівня розвитку своїх здібностей і особистісних якостей. Згідно з теорією А. Маслоу, самоактуалізована особистість стає більш відкритою до досвіду, спонтанною, гумористичною та незалежною. Вона розкриває свої можливості, які наближені до сутності її буття.

Основні аспекти креативності в концепції А. Маслоу включають наступні::

1. Відкритість досвіду. Самоактуалізована особистість має високий рівень чутливості до навколишнього світу і до свого внутрішнього досвіду. Це сприяє глибшому розумінню себе і здатності генерувати оригінальні ідеї.

2. Спонтанність і природність. Така особистість діє природно і спонтанно, не обмежуючи себе соціальними умовностями. Це дає змогу мислити вільно і творити без страху перед помилками чи осудом.

3. Гумор і незалежність. Самоактуалізовані люди мають розвинене почуття гумору і здатність дивитися на життя з позитивної точки зору. Вони

також відзначаються незалежністю від думки інших, що дозволяє їм діяти творчо і нестандартно.

4. Здатність до імпровізації. Креативна особистість здатна імпровізувати і швидко адаптуватися до змін. Вона відчуває себе впевнено у нових ситуаціях і використовує свої творчі здібності для вирішення різноманітних завдань.

А. Маслоу підкреслював, що суспільство потребує креативних особистостей, які можуть вносити нові ідеї та підходи в різні сфери життя. Креативні люди здатні до інновацій, мають високий рівень самовпевненості і надихаються змінами. Вони не тільки реалізують свої власні можливості, а й сприяють загальному прогресу та розвитку суспільства.

Концепція креативності А. Маслоу вплинула на розвиток психології творчості і розширила розуміння креативності як особистісної якості. Вона акцентувала увагу на внутрішніх аспектах творчого процесу і на важливості саморозвитку і самоактуалізації. Ці ідеї продовжують надихати дослідників і практиків у галузі освіти, психології та менеджменту, які прагнуть створити умови для розвитку креативного потенціалу людей.

В рамках гуманістичного підходу набули значної актуальності питання психологічних чинників креативності та творчого потенціалу особистості. Важливу роль у цьому контексті відіграє теорія обдарованості американського педагога-психолога Дж. Рензуллі [85]. Його модель творчого потенціалу особистості ґрунтується на взаємодії трьох ключових особистісних характеристик: інтелектуальних здібностей, креативності та наполегливості (мотивації до вирішення завдань).

Охарактеризуємо основні положення теорії Дж. Рензуллі:

1. Інтелектуальні здібності. Дж. Рензуллі вважає, що високий рівень інтелекту є необхідною, але не достатньою умовою для прояву творчого потенціалу. Інтелектуальні здібності забезпечують базову основу для аналізу, розуміння і вирішення складних завдань.

2. Креативність. Креативність включає здатність генерувати нові, оригінальні ідеї та підходи. Вона дозволяє особистості бачити проблеми з різних точок зору і пропонувати інноваційні рішення. Креативність є критичним компонентом, який доповнює інтелектуальні здібності і сприяє нетривіальному мисленню.

3. Наполегливість (мотивація до вирішення завдань). Наполегливість або мотивація досягнення є ключовим фактором, який визначає готовність особистості долати труднощі і працювати над завданнями до їх успішного завершення. Вона включає внутрішнє прагнення досягати поставлених цілей, витримку і здатність не здаватися перед обличчям невдач.

Згідно з теорією Дж. Рензуллі [85], справжній творчий потенціал особистості проявляється на перетині цих трьох характеристик. Лише у поєднанні інтелектуальних здібностей, креативності та мотивації до вирішення завдань можливо досягти високих рівнів творчої продуктивності і обдарованості.

Модель Дж. Рензуллі активно застосовується у сфері освіти для виявлення і розвитку обдарованих дітей. Вона підкреслює важливість створення таких навчальних умов, які стимулюють і підтримують розвиток усіх трьох компонентів творчого потенціалу. Програми для обдарованих дітей, розроблені на основі цієї теорії, спрямовані на розвиток їх інтелектуальних здібностей, заохочення креативного мислення і формування мотивації досягнення.

Теорія творчості американського науковця Р. Стернберга [89, 90] є комплексною моделлю, яка пояснює, як люди виявляють творчість і як вона впливає на їхню здатність до створення чогось нового. Ця теорія базується на концепції триадичного складу творчості, що включає три взаємопов'язаних компоненти:

1. Експериментальна творчість. Цей компонент пов'язаний зі здатністю генерувати нові ідеї та підходи шляхом переосмислення існуючих знань і досвіду. Він охоплює здатність приходити до нових концепцій і ідей.

2. Підтримуюча творчість. Цей компонент стосується здатності реалізувати ідеї на практиці. Він охоплює здатність перетворювати творчі ідеї в конкретні продукти, проекти або рішення.

3. Внутрішня мотивація. Цей компонент творчості пов'язаний з внутрішньою мотивацією людини до творчого процесу. Він охоплює ступінь зацікавленості та мотивації особистості у творчому процесі та його результаті.

Р. Стернберг також підкреслює важливість контексту для виявлення творчості. Він вважає, що оточення може як сприяти, так і стримувати виявлення творчих здібностей людини. Отже, теорія творчості Р. Стернберга є складним підходом до розуміння того, як люди виявляють свою творчість, враховуючи як індивідуальні фактори, так і вплив оточуючого середовища.

Теорія креативності Д. Лаверті, відома також як «теорія креативного хаосу», відображає нестандартний підхід до розуміння творчості. Вчений вважає, що креативність виникає внаслідок взаємодії між структурною організацією мозку та хаосом в його функціонуванні.

Розглянемо основні ідеї теорії креативного хаосу:

1. Хаос та нестабільність. З позиції Д. Лаверті, хаос і нестабільність у мозку можуть стимулювати появу нових ідей та творчих концепцій. Він вважає, що саме ці фактори сприяють генерації непередбачуваних та інноваційних варіантів думок.

2. Зона відчуження. Д. Лаверті визначає «зону відчуження» як простір, де ідеї, які не вписуються в усталені структури або норми, можуть розвиватися. В цій зоні хаосу і творчості можуть виникати нові ідеї та рішення.

3. Фрактальна структура. Креативний процес має фрактальну природу, тобто він складається з маленьких повторюваних паттернів на різних рівнях складності.

Теорія креативного хаосу Д. Лаверті надає альтернативний погляд на процес творчості, підкреслюючи значення хаосу, нестабільності та

непередбачуваності у формуванні нових ідей та інновацій. Вона викликає дискусію щодо того, як саме мозок генерує та обробляє ідеї, та які процеси можуть сприяти розвитку творчих рішень [19].

Українські вчені також займаються проблемами творчого потенціалу особистості. Наприклад, В. Моляко [38] розробив власну концепцію формування творчої особистості та її творчого потенціалу. Вчений розуміє творчий потенціал як інтегративну характеристику особистості, яка відображає можливість здійснювати творчу діяльність, готовність та здатність до творчої самореалізації й саморозвитку.

Творчі здібності В. Моляко [21, 30] розглядає як особистісно-ціннісну надбудову над дієво-операційними компонентами здібностей (що відрізняє їх від креативності). Вчений вважає, що креативність, яка полягає в здатності генерувати нові ідеї та бачити проблему, може набути конструктивних рис тільки у поєднанні з дієво-операційним компонентом. Продуктивна креативність не є передумовою творчих досягнень, а результатом розвитку дієво-операційних і соціальних компонентів діяльності та їх особистісно-ціннісної рефлексії.

З позиції В. Моляки, розглядаючи творчі здібності у динаміці, відкривається розуміння, що креативність, як здатність до народження нових ідей, зв'язків та вирішення ситуацій, може досягти своєї конструктивності лише у поєднанні з ефективними дієво-операційними компонентами (як виконувати завдання?). Згідно з поглядом вченого, продуктивна креативність виникає як результат розвитку дієво-операційних та соціальних аспектів діяльності та їх особистісно-ціннісної рефлексії. Згідно з його теорією, однією з важливих характеристик творчих здібностей є їх здатність перетворювати конфліктну конкуренцію між людьми, що займаються однією й тією ж діяльністю, на взаємне оцінювання досягнень (для кого виконувати завдання?). Таким чином, творчість створює можливість для безмежного росту у певній діяльності та формує умови для особистісного розвитку кожної людини [21, 37-39].

У процесі вивчення креативного аспекту професійного мислення Н. Шевченко та Н. Кучинова [69] встановили, що креативність та активність спрямовані на самовираження та досягнення відповідно до індивідуальних можливостей. Мотивація творчої особистості проявляється в прагненні до пошуку та ризику, мотивованих бажанням перевірити й виявити власний творчий потенціал. Особистість має можливість вирішувати, чи реалізувати свою творчу унікальність, тобто активно розвивати чи залишати без уваги свій творчий потенціал, вибираючи це самостійно.

Згідно з поглядами вітчизняної дослідниці Л. Овсянецької [42, 140-145], рівень творчого потенціалу особистості залежить від того, наскільки вона розвиває свою творчу силу всередині себе. Якщо зусилля людини перевищують наявні ресурси, можна стверджувати, що вона самостійно розширює свої творчі можливості, розвиваючи свій творчий потенціал.

Н. Антюхова в своїй дисертаційній роботі зазначає, що «поняття «творчий потенціал» є дотичним поняттю «креативність» як універсальної творчої здатності суб’єкта» [2, с.39]. Це означає, що творчий потенціал відображає загальний потенціал суб'єкта для творчої діяльності. Він включає в себе не лише конкретні здібності до креативного мислення та дії, а й ширший спектр факторів, таких як особистісні риси, мотивація, умови оточення тощо, які можуть впливати на те, наскільки ефективно суб'єкт використовує свою креативність. Таким чином, творчий потенціал виступає як базова загальна можливість для креативної діяльності, яка може виявитися у конкретних творчих проявах суб'єкта.

Великий внесок у розвиток теорії творчості здійснив український науковець В. Роменець [51]. Він розглядає творчість як механізм, що сприяє розвитку особистості. Вчений виступає проти тлумачення творчості як винятково інтелектуального процесу та його повного збігу з мисленням. Він вважає, що ключовим психологічним механізмом творчості є трансдукція — перехід від задуму (суб’єктивно-психічної системи) до втілення задуму (матеріально-мовної системи).

Незважаючи на велику кількість досліджень креативності, проблема вивчення цього явища залишається недостатньо розкритою. Наприклад, термін «креативність» не має єдиного тлумачення в сучасній науці та в різних вікових групах, зокрема, у підлітковому віці. Саме через це проблема дослідження креативності залишається актуальною й на сьогоднішній день.

Деякі дослідники [9; 12; 52; 54] описують креативність як системну (багаторівневу, багатомірну) психічну характеристику, що включає в себе інтелектуальний потенціал, а також пов'язана з мотивацією, емоціями, рівнем естетичного розвитку, екзистенціальними та комунікативними параметрами, компетентністю тощо. Це комплексне утворення сприяє продуктивним трансформаціям в діяльності особистості та задовольняє потребу в дослідницькій активності.

Інші дослідники [36; 42; 44; 64], що вивчають розвиток творчого потенціалу особистості, розглядають креативність як особистісну рису, яка сприяє виявленню індивідуальності людини. Індивідуальність є неповторною та унікальною, тому проявлення індивідуальності вважається творчим процесом. Таким чином, характеристики креативності розглядаються як процесуальні, а не предметні (креативність як процес виявлення власної індивідуальності). Загалом, креативність проявляється в розвиненій уяві, здатності деталізувати образи проблем, почутті гумору та захопленні високими естетичними цінностями.

Узагальнюючи різноманіття підходів до розуміння креативності у традиційній психології і педагогіці, можна відзначити, що креативність розглядається як особистісна характеристика. Суперечності серед науковців стосуються уточнення трактування феномену як творчого (дивергентного) мислення, або як інтелектуальної активності, або як інтегрованої якості особистості. Креативність особистості, її рівень, структура й особливості є тісно пов'язані з іншими аспектами індивідуальності. Вивчення характеру цих взаємозв'язків є одним із перспективних наукових напрямів.

Отже, термін «креативність» в сучасній психологічній науці розглядається як комплексне та багатостороннє поняття. У широкому розумінні він представляє собою відокремлений феномен, який функціонує як цілісна система в усіх аспектах людського життя: як процес творчості, як продукт творчого процесу і як характеристика креативної особистості.

У вузькому сенсі креативність визначається як загальна здатність до творчості. Креативність розвивається та проявляється у діяльності і, певною мірою, притаманна кожній особі.

Порівнюючи схожість і відмінність між термінами «творчі здібності» і «креативність» (здатність до творчості), можна сказати, що:

1) Вони можуть розглядатися як синоніми, коли мова йде про загальні творчі здібності;

2) «Творчі здібності» мають ширший зміст, оскільки вони включають як загальні, так і спеціальні здібності;

3) Креативність визначається як характеристика будь-якої здатності до діяльності (креативність як складова різних видів здібностей) [37, 39].

Проаналізувавши різні підходи до розуміння поняття креативності, ми кваліфікуємо її як комплексне системне утворення, що складається з взаємопов'язаних структурних компонентів, які визначають творчий характер людської діяльності. Цей творчий характер виявляється та розвивається в процесі самої діяльності через різноманітні психологічні механізми.

1.2. Наукові підходи до структурної організації креативності особистості

Питання структурної організації креативності викликає багато суперечок серед дослідників, оскільки це складне і багатогранне явище, яке охоплює різні аспекти людської діяльності. Дослідники з різних галузей науки – психології, педагогіки та менеджменту – намагаються описати

механізми, які лежать в основі креативного мислення та творчого процесу. Незважаючи на численні підходи та теорії, єдиної думки щодо структури креативності досі не досягнуто. Одні вчені акцентують увагу на когнітивних процесах, такі як дивергентне мислення та здатність до інновацій, інші – на емоційно-вольових аспектах, як-от мотивація та емоційна стійкість. Таким чином, багатогранність і складність креативності як феномену зумовлює різноманітність підходів до її вивчення та численні дискусії серед дослідників, що прагнуть глибше зрозуміти цей важливий аспект людського потенціалу.

В працях Дж. Гілфорда [78] та Е. Торенса [91] креативність розглядається як комплексний феномен, структура якого включає кілька ключових компонентів:

1. Процеси мислення.

- Генерація ідей. Здатність генерувати нові та нестандартні ідеї або рішення.

- Оцінка ідей. Здатність оцінювати та відбирати найбільш обіцяні або ефективні ідеї для подальшої реалізації.

2. Мотивація та емоції.

- Внутрішня мотивація. Бажання творити або досягати нових результатів заради самовираження або задоволення.

- Емоційна інтелігентність. Розуміння та управління власними емоціями, а також емоціями інших, що може сприяти креативному процесу.

3. Соціальний контекст.

- Співпраця та комунікація. Здатність ефективно співпрацювати та обмінюватися ідеями з іншими особистостями.

- Взаємодія зі суспільством. Вплив соціального середовища на розвиток та виявлення креативності.

4. Когнітивні та інтелектуальні аспекти.

- Широкий спектр мислення. Здатність використовувати різноманітні види мислення (абстрактне, логічне, асоціативне тощо) для генерації нових ідей.

- Креативна обдарованість. Високий рівень здібностей у конкретній сфері, що дозволяє ефективно розв'язувати завдання та вирішувати проблеми.

5. Персональні якості.

- Впевненість та самопідтримка. Впевненість у власних можливостях та здатність подолати внутрішні бар'єри.

- Толерантність до ризику. Готовність до прийняття ризику та експериментів у процесі творчого вирішення проблем.

Ці аспекти вказують на те, що креативність є складним явищем, що обумовлене взаємодією різних психологічних, соціальних та інтелектуальних факторів. В цілому, зарубіжні науковці в своїх працях в структурі креативності та творчого потенціалу виокремлюють такі компоненти:

- готовність до ризику. З позиції Т. Девітта (T. Dewett [74]), готовність до ризику відображає готовність здійснювати інноваційно (потенційно ризиковану) діяльність, що сприяє творчій поведінці людини. Ця готовність до ризику є важливим фактором, який дозволяє індивідам виходити за межі звичних рамок, експериментувати з новими ідеями та методами, і приймати рішення в умовах невизначеності;

- здатність до конвергентного та дивергентного мислення (A. Cropley [73]). Конвергентне мислення (convergent thinking) – це процес мислення, спрямований на знаходження єдиного правильного рішення для конкретної проблеми; воно характеризується логічним, лінійним і аналітичним підходом. Дивергентне мислення (divergent thinking) – це процес мислення, спрямований на генерацію великої кількості ідей або рішень для однієї проблеми; воно характеризується відкритістю, гнучкістю та оригінальністю;

- уява. За даними досліджень Г. Рікельме (H. Riquelme [86]), люди з розвиненою уявою мають більшу схильність до ефективної та швидкої творчої діяльності порівняно з тими, у кого така уява не настільки виражена. Зокрема, розвинена уява відіграє ключову роль у творчому процесі, оскільки дозволяє людині мислити нестандартно, бачити нові можливості та генерувати інноваційні ідеї;

- нонконформізм. Згідно з даними Ч. Ван Хук та Д. Тегано (C. Van Hook, D. Tegano [79]), високий творчий потенціал характерний для тих індивідів, які не слідують моделям конформності. Іншими словами, люди, які виявляють неконформістську поведінку, мають більшу схильність до творчого мислення і здатні генерувати більш оригінальні ідеї. Неконформістська поведінка означає відмову від підкорення соціальним нормам та очікуванням, що часто спонукає до інновацій та творчих рішень;

- потреба в творчій унікальності (S. Dollinger [75]). Потреба в творчій унікальності – це бажання індивіда виділятися серед інших через свої творчі досягнення, висловлюючи власну індивідуальність та оригінальність. Ця потреба є важливою мотиваційною складовою, яка стимулює людей до самовираження через створення унікальних ідей, продуктів або рішень;

- набір вирішення типових ситуацій та проблем (R. Sternberg [89, 90]). Набір вирішення типових ситуацій та проблем є важливим аспектом креативності, який забезпечує ефективність та інноваційність у різних сферах діяльності. Це, зокрема, ідентифікація проблем, генерація ідей, оцінка та відбір рішень, адаптація та гнучкість, реалізація рішень. Розвиток цих навичок сприяє не лише особистісному зростанню, але й загальному прогресу суспільства.

Американські дослідниці Т. Амабайл та М. Коллінз (T. Amabile, M. Collins [72]) відомі своїми дослідженнями в галузі психології креативності. Т. Амабайл [71] визначає креативність як здатність створювати нові та корисні ідеї або продукти. Вчена акцентує увагу на тому, що креативність залежить від трьох основних компонентів:

1. Експертиза (знання і навички). Це сукупність знань, технічних навичок і талантів, які індивід накопичив в певній області. Експертиза забезпечує базу, на основі якої виникають нові ідеї.

2. Творчі навички мислення. Вони включають когнітивні стилі та техніки, які допомагають генерувати нові ідеї. Це здатність мислити нестандартно, застосовувати дивергентне мислення, бачити нові зв'язки між ідеями і концепціями.

3. Мотивація. Внутрішня мотивація є критично важливою для креативності. Це бажання займатися діяльністю заради власного задоволення та інтересу, а не заради зовнішніх нагород.

Портрет креативної особистості за даними досліджень Т. Амабайл [71] містить такі складові:

- Допитливість і інтерес до нових знань.
- Високий рівень компетентності в своїй області.
- Здатність до дивергентного мислення та нестандартних підходів.
- Висока внутрішня мотивація та прагнення до самовираження.
- Готовність до ризику і толерантність до невдач.
- Гнучкість та адаптивність в мисленні та поведінці.

М. Коллінз (M. Collins) [72], досліджуючи креативність, також підкреслює значення особистісних якостей і мотивації. Вчена зосереджується на тому, як особистісні та соціальні фактори впливають на креативність. М. Коллінз виділяє кілька ключових аспектів, які характеризують креативну особистість:

1. Емоційна інтелігентність. Здатність розуміти і управляти власними емоціями, а також емоціями інших. Це допомагає у вирішенні конфліктів та створенні сприятливого середовища для творчості.

2. Соціальна взаємодія. Здатність ефективно комунікувати та співпрацювати з іншими. М. Коллінз вважає, що креативність часто є результатом колективної роботи і обміну ідеями.

3. Саморегуляція. Здатність самостійно організовувати свою роботу, ставити цілі та досягати їх. Це включає наполегливість і дисципліну в роботі над творчими проектами.

Портрет креативної особистості за М. Коллінз включає такі характеристики:

- Висока емоційна інтелігентність та емпатія.
- Здатність ефективно співпрацювати та комунікувати з іншими.
- Саморегуляція і дисципліна в досягненні цілей.

- Відкритість до нових ідей і готовність до змін.

- Творче мислення та вміння бачити нові можливості.

- Підприємливість і здатність до інновацій.

Обидві вчені підкреслюють, що креативність є складним явищем, яке поєднує в собі різні аспекти особистісного та когнітивного розвитку, а також соціальні і мотиваційні чинники. В сумісній праці Т. Амабайл та М. Коллінз [72] сформулювали фундаментальний принцип креативності, що полягає у визначенні вирішальної ролі внутрішньої мотивації для розвитку організаційної креативності. Внутрішня мотивація розглядається авторами як мотивація, що виникає з особистої позитивної реакції на завдання; ця реакція може проявлятися у вигляді інтересу, залученості, допитливості, задоволення або позитивного виклику. Зовнішня мотивація, навпаки, визначається як мотивація, що походить від зовнішніх щодо завдання джерел, таких як очікувана оцінка, обумовлена контрактом винагорода, зовнішні вимоги або інші аналогічні чинники.

К. Мартіндейл (C. Martindale) [83, 84] характеризує креативність як складний і багатогранний процес, що включає кілька ключових компонентів. Основні аспекти його підходу до креативності полягають у наступному:

1. Активація ідей. К. Мартіндейл підкреслює важливість активації ідей у свідомості, що передбачає здатність швидко і легко викликати різні асоціації та ідеї. Це відбувається завдяки високій активації нейронних мереж, що дозволяє з'єднувати раніше не пов'язані між собою концепції.

2. Дивергентне мислення. Він наголошує на важливості дивергентного мислення, яке передбачає генерування великої кількості різних ідей або рішень для однієї проблеми. Це мислення є основою для оригінальних і нестандартних рішень.

3. Латентне гальмування. К. Мартіндейл вводить поняття латентного гальмування, яке стосується здатності відфільтровувати непотрібну або несуттєву інформацію. Він припускає, що у креативних людей цей процес менш виражений, що дозволяє їм помічати більше деталей та генерувати більш нестандартні ідеї.

4. Емоційні та мотиваційні аспекти. К. Мартіндейл також визнає важливість емоцій і мотивації в креативному процесі. Внутрішня мотивація, допитливість і позитивні емоції можуть значно підвищити рівень креативності.

Портрет креативної особистості за К. Мартіндейлом [83, 84] складається з наступних характеристик:

- Висока когнітивна активація. Здатність легко викликати та поєднувати різні ідеї.

- Розвинене дивергентне мислення. Здатність генерувати численні варіанти рішень для однієї проблеми.

- Знижене латентне гальмування. Спосіб сприйняття більшої кількості деталей і зв'язків, які інші можуть не помічати.

- Сильна внутрішня мотивація. Прагнення до творчості та особистої реалізації.

- Емоційна відкритість. Відкритість до нових емоційних переживань і здатність використовувати їх у творчому процесі.

Таким чином, К. Мартіндейл розглядає креативність як результат взаємодії когнітивних процесів, мотиваційних чинників і емоційних станів, що дозволяють особистості генерувати оригінальні ідеї та знаходити нові рішення.

Відповідно до погляду Р. Кеттелла (R. Cattell), креативність в сферах науки та мистецтва часто асоціюється з певними характеристиками особистості. Найбільш доведеними рисами цих людей є шизотомія, радикалізм, інтроверсія та домінантність. Шизотомія може виявлятися у здатності до нетрадиційного мислення та відхилення від загальноприйнятих стандартів, що сприяє виникненню новаторських ідей. Радикалізм виявляється у глибокому та неусталеному розумінні певних поглядів або концепцій, що допомагає розкрити нові аспекти проблеми. Інтроверсія може стимулювати глибоке внутрішнє поглиблення у проблему та незалежність у мисленні, що сприяє розвитку оригінальних підходів. Домінантність може

виявлятися у впевненості в своїх переконаннях та здатності впливати на інших, що може сприяти впровадженню новаторських ідей та концепцій.

Перейдемо до розгляду підходів українських вчених щодо структурної організації креативності творчого потенціалу.

Український вчений В. Моляко [21, 37-39], провідний вітчизняний фахівець з проблеми творчого потенціалу, визначає його структуру таким чином:

- Задатки, схильності. Вроджені якості та природні нахили, які сприяють розвитку творчих здібностей. Задатки та нахили проявляються в підвищеній чутливості, вибірковості, наданні переваг певним речам та загальній динамічності психічних процесів.

- Інтереси. Галузі або теми, які викликають особливу зацікавленість і мотивують до активної діяльності та досліджень; спрямованість інтересів, систематичність їхнього прояву та переважання пізнавальних інтересів.

- Допитливість, прагнення створювати щось нове, швидкість засвоєння нової інформації. Постійне бажання дізнаватися нове, експериментувати, а також здатність швидко адаптуватися та інтегрувати нові знання. Цікавість, бажання створювати щось нове та розв’язувати проблемні ситуації.

- Інтелектуальні здібності. Рівень розумових можливостей, включаючи логічне мислення, аналіз, синтез, швидкість усвідомлення інформації, розвинене асоціативне мислення та креативне вирішення проблем.

- Цілеспрямованість та наполегливість. Здатність ставити перед собою чіткі цілі та не відступати перед труднощами на шляху до їх досягнення, схильність до порівнянь, аналізу та відбору.

- Швидке і якісне оволодіння вміннями, навичками, майстерністю виконання певних дій. Ефективне навчання та вдосконалення технічних і практичних навичок, необхідних для творчої діяльності.

- Здатність до реалізації власних стратегій і тактик вирішення різноманітних проблем, пошук та знаходження виходу зі складних ситуацій. Вміння розробляти та впроваджувати індивідуальні підходи до вирішення

проблем, а також знаходити ефективні рішення в складних та непередбачуваних ситуаціях.

Існують інші моделі та теорії, які пропонують різні перспективи на це явище, додаючи до дискусії нові виміри та аспекти.

І. Драч [17] характеризує креативність особистості як складне особистісно-діяльнісне утворення, яке сприяє появі оригінальних рішень. Це утворення включає такі структурні компоненти:

- Мотивація до активної пізнавальної діяльності. Потяг до творчості, спрямованість на самореалізацію та досягнення мети, потреба у пізнанні, мотивація досягнення успіху. Це внутрішні стимулюючі фактори, які підштовхують особистість до активного дослідження світу та розвитку своїх можливостей.

- Творчі здібності. Розвинена уява, пам’ять, нестандартне мислення, інтуїція. Це інтелектуальні та психічні якості, що дозволяють генерувати нові ідеї, бачити неочевидні зв'язки та знаходити інноваційні рішення.

- Наявний досвід творчої діяльності. Попередній досвід та навички, отримані в процесі виконання творчих завдань. Це знання та вміння, які накопичилися в результаті минулих творчих проектів та ініціатив.

- Особистісні особливості. Активність, комунікабельність, самостійність, ініціативність, впевненість, наполегливість, організованість. Це індивідуальні риси характеру, які сприяють ефективній творчій діяльності та реалізації задумів.

У працях Л. Овсянецької [42] представлено «здібнісний» підхід, який дозволяє ототожнювати креативність з творчими здібностями людини та розглядати її як необхідну передумову творчої діяльності. Цей підхід підкреслює важливість інтелектуальних характеристик та емоційно-вольових проявів, актуалізація яких сприяє стимулюванню творчого пошуку та продуктивності. Крім того, даний підхід підкреслює важливість розвитку індивідуальних креативних здібностей, включаючи здатність до нестандартного мислення, інноваційність та гнучкість у вирішенні проблем.

Увага також приділяється психологічним чинникам, таким як мотивація, саморегуляція та стійкість до невдач, що є ключовими компонентами для досягнення високих результатів у творчій діяльності.

З позиції дослідниці [42] творчий потенціал є ключовою передумовою для творчої діяльності, і вона акцентує увагу на характеристиках інтелекту та емоційно-вольових аспектів. За її думкою, розвиток творчого потенціалу залежить від активізації цих складових, що сприяє пошуку нових ідей та збільшенню продуктивності. Л. Овсянецька вважає, що для ефективного розвитку творчого потенціалу необхідно враховувати конструктивні здібності, які сприяють успішному впливу на особистість та взаємодії з навколишнім середовищем. До таких здібностей вона відносить гностичні (пізнавальні), операційно-виконавські (що забезпечують ефективне втілення задумів) та інтерсоціальні (спроможність до спілкування, спільної діяльності та організаційні навички) аспекти.

І. Форостюк [63], у своєму дослідженні творчого потенціалу студентів ідентифікувала наступні ключові складові: гнучкість мислення (здатність до знаходження альтернативних шляхів розв'язання, оригінальність у мисленні, незалежність у формуванні суджень); уяву, інтуїцію та асоціативні здібності; ціннісні установки (підтримка творчості серед термінальних цінностей); мотивацію до діяльності; працездатність.

Вчений А. Хорошун [64] розглядає структурну модель творчого потенціалу у формі трьох основних блоків: мотиваційний блок (прагнення до знань та досягнень); когнітивний блок (оригінальність, швидке адаптування до нових умов); характерологічний блок (творча уява та сприйняття дійсності, незалежне мислення, соціальна активність).

Під час дослідження психологічних особливостей розвитку творчого потенціалу особистості учня в умовах відпочинку, Е. Лебединський [30] включив до структури творчого потенціалу наступні компоненти: інтелектуально-творчий (який охоплює візуальну та вербальну креативність), мотиваційно-особистісний та емоційно-вольовий.

В рамках дисертаційного дослідження М. Желтова [19] виокремила компоненти творчого потенціалу техніків-технологів у галузі харчової промисловості. Серед них вона виділила мотиваційний аспект (розвинутість професійних мотивів та бажання досягнення успіху), емоційний компонент (психомоторна емоційність), вольовий аспект (ініціативність, рішучість, самостійність, наполегливість, енергійність, уважність) та когнітивний аспект (швидкість, гнучкість та оригінальність мислення).

Н. Шевченко та Н. Кучинова [69] зауважують, що творчий потенціал та активність виявляються у спробах виразити себе та досягнення успіху в межах власних можливостей. Мотивація творчої особистості проявляється у бажанні експериментувати та приймати ризики, мотивовані бажанням перевірити та розвинути свої творчі здібності. Відповідно до основних принципів гуманістичної психології щодо безмежних можливостей розвитку творчого потенціалу, важливо розуміти, що сама особистість має можливість самостійно вирішувати, чи реалізувати свою творчу унікальність, продовжувати чи припиняти розвиток творчого потенціалу.

Аналіз наукових досліджень вказує на те, що серед багатого розмаїття видів креативності виділяють три основні типи: особистісну, соціальну та інтелектуальну. Інтелектуальна креативність охоплює різноманітні форми, включаючи образну та вербальну креативність. Більш того, інтелектуальна креативність може проявлятися у різних сферах, включаючи науку, мистецтво, технології та інші галузі.

Результати дослідження вченого М. Саврасова [52-54] є цікавими в контексті розкриття психологічної структури креативності індивіда. Науковець висвітлює три основних компоненти креативності:

- Регулюючий компонент, що включає емоційну та вольову складову, відзначається такими показниками, як емоційна стійкість, сила волі, терплячість, наполегливість і готовність до ризику.
- Стимулюючий компонент, який охоплює мотиваційну складову, виявляється у мотиваційній структурі особистості, її внутрішніх і зовнішніх

мотивацій, а також у спрямованості на досягнення успіху.

- Змістовий компонент, що включає інтелектуальну складову, описується показниками вербального та невербального інтелекту.

Стимулюючий (мотиваційний) компонент, з позиції М. Саврасова, виступає є системотворчим елементом у структурі креативності особистості.

Для нашого дослідження має значення аналіз результатів наукових досліджень, проведених Н. Малій [34]. Вона виділяє декілька структурних складових креативності, серед яких

- аналітичний компонент мислення. Аналітичний компонент мислення – це здатність аналізувати і розуміти інформацію, розбивати її на складові частини, виявляти закономірності та зв'язки між ними. Цей компонент передбачає здатність до логічного мислення, обробки даних та формулювання висновків на основі об'єктивних фактів і доказів.

- сукупність таких елементів, як сенситивність, уява, інтуїція та інсайт. Ця сукупність включає у себе різноманітні когнітивні та пізнавальні процеси, які спрямовані на сприйняття інформації та розуміння сутності явищ. Сенситивність допомагає виявляти тонкі нюанси і відчувати дрібні зміни у навколишньому середовищі. Уява дозволяє створювати ментальні образи та відтворювати нові ідеї. Інтуїція використовується для швидкого і неточного вирішення проблем шляхом внутрішнього відчуття. Інсайт - це спонтанне рішення, що приходить до свідомості як внезапна, але глибока ідея або розуміння, яке виростає з неочікуваного джерела.

- аналітико-синтетичний компонент мислення. Аналітико-синтетичний компонент мислення об'єднує в собі здатність аналізувати складність проблем та розкладати їх на складові частини для подальшого розуміння та вирішення. Після аналізу ситуації людина може синтезувати нові ідеї або рішення, об'єднуючи окремі елементи у цілісний концепт або план дій.

Також великий інтерес викликають дані Р. Бєлоусової [8] щодо комунікативної креативності, яка розглядається як комплексна властивість,

що включає в себе різноманітні аспекти інтелектуального, емоційного та поведінкового характеру особистості. Згідно з поглядами авторки, ці аспекти сприяють знаходженню нетрадиційних рішень у ситуаціях спілкування, стимулюють формування оригінальних ідей та способів взаємодії, а також допомагають у виборі оптимальних стратегій поведінки та вирішенні проблем, що виникають під час взаємодії з іншими людьми.

Комунікативна креативність важлива з кількох причин:

1. Ефективність спілкування. Креативність у комунікації дозволяє висловлювати ідеї та концепції у нестандартний спосіб, що робить спілкування більш цікавим та привабливим для оточуючих.

2. Розвиток відносин. Креативність у комунікації сприяє покращенню взаєморозуміння та побудові позитивних відносин з іншими людьми, оскільки вона дозволяє знаходити нестандартні шляхи вирішення конфліктів та розвитку співпраці.

3. Розвиток ідей. Комунікативна креативність сприяє генерації нових ідей та концепцій шляхом взаємодії з іншими людьми, обміну думками та досвідом.

4. Розвиток професійних навичок. У багатьох професіях вміння виражати свої думки та ідеї креативним способом є важливою складовою успіху. Комунікативна креативність допомагає покращувати комунікаційні навички та створювати інноваційні рішення.

Згідно з висновками Р. Бєлоусової [8], комунікативна креативність може бути виявлена на різних рівнях, які включають формально-динамічний та якісний аспекти. На формально-динамічному рівні вона проявляється через такі ознаки, як легкість у взаємодії, здатність до вдалої самопрезентації, незалежність, схильність до конструктивних конфліктів, емоційна стійкість у спілкуванні, вміння до маніпулювання, висока експресивність та розвинена комунікативна компетентність. Ці показники об'єднуються для оцінки загального рівня комунікативної креативності особистості.

У нашому дослідженні ми враховуємо наукові погляди [8, 14, 16, 34, 53] щодо психологічної структури креативності як системного психічного явища. Креативність, яка є суб'єктивним фактором у творчості, представляє собою складний психічний конструкт, що має кілька рівнів. Вона включає мотиваційні аспекти (інтереси, бажання самовдосконалення, творча мотивація), емоційно-творчі характеристики (емпатія, експресивність, емоційна стабільність), інтелектуальні показники (інтуїція, креативний інтелект, прогностичні здібності), естетичні якості (здатність до імпровізації, асоціативне мислення, смак для форми та стилю, прагнення до досконалості), комунікативні здібності (спроможність до співпраці в колективній творчій роботі, здатність об'єднувати творчі ідеї в команді), а також екзистенційні аспекти креативності (креативна концепція світу, позитивне самовизначення, експертність у теорії та практиці творчості, досвід творчої діяльності).

Аналіз наукової літератури показав, що структурна організація креативності представлена синтезом когнітивного (дивергентного, інтелектуального, гностичного), мотиваційного (емоційно-вольового, особистісного), діяльнісного (практичного, поведінкового) компонентів. Для кращого розуміння структури та змісту креативності підлітків, важливо розглянути їхню соціальну ситуацію розвитку в цьому віковому періоді.

РОЗДІЛ 2.
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Креативність особистості підліткового віку: структура та зміст

Різні вікові періоди характеризуються специфічними особливостями розвитку креативності, що впливає на здатність людей генерувати нові ідеї, вирішувати проблеми та створювати щось нове. У дитинстві, коли уява ще не обмежена соціальними нормами, креативність виявляється через гру та фантазію. Підлітковий вік приносить новий рівень креативного мислення, яке поєднується з розвитком критичного аналізу та експериментів. У дорослому віці креативність може проявлятися через інновації у професійній діяльності та особистих захопленнях, тоді як в похилому віці вона часто набуває форм рефлексії та пошуку нових способів вираження накопиченого життєвого досвіду. Кожен віковий період відкриває унікальні можливості для розвитку креативності, які варто використовувати для особистісного зростання та культурного збагачення суспільства.

Розвиток креативності призводить до виникнення певних психологічних новоутворень в кожному віковому періоді. У молодшому шкільному віці такими новоутвореннями є посилення особистої відповідальності за власну поведінку та розширення свободи спілкування. Для підліткового віку характерні зростання особистісної зрілості та самостійності, а також удосконалення комунікативних навичок і вміння ставити та вирішувати проблеми [24].

За словами українського дослідника Е. Лебединського [30], для розвитку креативності важливо звертатися до емоційних станів особистості, перетворюючи інтелектуальні проблеми на емоційні. На думку дослідника,

цей процес трансформації когнітивного змісту в емоційний є основним принципом розвитку креативності та творчого потенціалу школярів.

Провідний вплив на розвиток креативності індивіда має культурне середовище. Згідно з позицією К. Роджерса [50] творчі здібності особистості формуються під впливом культури, у якій вона виховується. Характер культури не лише визначає тип креативності, але й впливає на весь процес її розвитку. Культура формує образ «Я», систему цінностей, ставлення до світу, потреби, методи досягнення цілей і стиль життя. Відповідно, індивіди, що зростають у різних культурних контекстах, можуть розвивати різні аспекти креативності, пристосовуючи свої творчі здібності до очікувань і норм своєї культури. Це підкреслює важливість культурного середовища як чинника, що визначає не лише можливості для творчого самовираження, а й способи його реалізації.

В процесі розвитку креативності особистості необхідно враховувати не лише особистісні та соціальні детермінанти, але й сенситивні періоди онтогенезу. Найбільш сенситивними є два часові проміжки [55]:

1. Імпліцитний період (3-5 років). У цей віковий проміжок відбувається розвиток «первинної креативності» як загальної творчої здатності, не пов'язаної з якоюсь конкретною сферою діяльності. Основним чинником розвитку дитини в цьому віці є наслідування дорослих. У цей період важливо надавати дітям можливості для гри, експериментів та відкриття нового, оскільки саме через ці діяльності формується їхня базова креативність. Крім того, підтримка дорослих у створенні безпечного і стимулюючого середовища сприяє розвитку уяви та самовираження.

2. Підлітковий та юнацький вік (13-20 років). У цьому віковому діапазоні відбувається розвиток спеціалізованих творчих здібностей, що пов'язано з навчальною та навчально-професійною діяльністю. Визначальним чинником розвитку в цей період виступає професіоналізація. У підлітковому та юнацькому віці важливо надавати молоді можливості для поглибленого вивчення предметів, які їх цікавлять, та заохочувати їх до участі у проєктах,

конкурсах та інших формах творчої діяльності. Менторство та підтримка з боку досвідчених фахівців можуть значно вплинути на розвиток творчого потенціалу в цей період, сприяючи формуванню професійних навичок та самовизначенню.

Таким чином, розуміння та врахування сенситивних періодів розвитку креативності дозволяє створювати оптимальні умови для формування творчого потенціалу особистості на різних етапах її життя.

У сучасній науці існують різні періодизації вікового розвитку. Періодизація підліткового віку є актуальною проблемою, оскільки цей етап життя стає довшим і менш чітко окресленим. Зокрема, відбувається значне подовження періоду дитинства та отроцтва, а також розмивання меж підліткових періодів. На думку вітчизняного дослідника О. Бедлінського [7], це пояснюється відсутністю реальних уявлень підлітків про доросле життя та міфологізацією діяльності дорослої людини. Підлітки часто не мають чіткого розуміння про те, що насправді включає доросле життя. Це може бути пов'язано з відсутністю досвіду, обмеженим контактом із дорослими, які відкрито діляться своїм життєвим досвідом, або відсутністю відповідної освіти. Підлітки можуть створювати міфічні образи дорослих, вважаючи, що доросле життя обов'язково принесе їм свободу, владу або щастя. Вони можуть романтизувати професії, уявляючи, що всі аспекти роботи приносять задоволення та високу винагороду. Крім того, подовження підліткового віку може бути пов'язане зі змінами в соціальній структурі та економічних умовах. Сучасні підлітки часто залишаються залежними від батьків на довший час через необхідність здобуття вищої освіти та складнощі з працевлаштуванням. Важливим фактором є також вплив медіа та інтернету, які формують уявлення підлітків про доросле життя, часто спотворюючи реальність і створюючи нереалістичні очікування.

У працях видатних вчених були встановлені цікаві факти, що стосуються вікових меж підліткового віку. Зокрема, Жан Піаже стверджував, що рушійною силою розвитку людини є її інтелект, тому етапи психічного

розвитку особистості можна розглядати як етапи розвитку інтелекту. За Ж. Піаже, підлітковий вік відповідає стадії формальних операцій, яка починається приблизно у віці 11-12 років і триває до дорослості. На цій стадії мислення підлітка стає більш абстрактним і гнучким, він здатен оперувати абстрактними поняттями, формулювати умовиводи та висувати гіпотези. Крім того, ця стадія характеризується здатністю до систематичного планування та вирішення складних проблем. Підлітки починають розуміти багатовимірні взаємозв'язки між явищами, можуть аналізувати різні точки зору та передбачати можливі наслідки своїх дій. Це дає їм можливість формувати власні погляди та переконання, що є важливим аспектом розвитку їхньої особистості [59].

Згідно з позицією Е. Еріксона [76], розвиток особистості триває протягом усього життя, і кожен етап, у разі сприятливого вирішення внутрішніх конфліктів й протиріч, приходить на зміну попередньому. Підлітковий вік і юність складають п’яту стадію розвитку особистості (від 12 до 20 років) та є періодом глибокої кризи. Дитинство, як значний етап життя, завершується, що призводить до формування ідентичності. Е. Еріксон підкреслював, що центральною проблемою підліткового віку є криза ідентичності проти рольової плутанини. Підліток шукає відповіді на питання «Хто я?» і «Яким я хочу бути?», що включає як професійні, так і особисті аспекти життя. Успішне вирішення цієї кризи веде до формування чіткого розуміння своєї особистості, своїх цінностей та життєвих цілей. На цій стадії важливу роль відіграють підтримка і керівництво з боку дорослих, включаючи батьків і вчителів. Вони допомагають підліткам орієнтуватися у складних питаннях і робити усвідомлений вибір. Крім того, значення мають соціальні взаємодії з однолітками, які сприяють розвитку соціальних навичок і самосвідомості. Період підліткового віку є також часом експериментування і самовираження. Підлітки пробують різні ролі і стилі поведінки, що допомагає їм знайти власну ідентичність. Це може включати участь у різних гуртках, спортивних командах, волонтерських організаціях та інших формах активності.

Вікова періодизація Д. Ельконіна базується на зміні основних критеріїв розвитку особистості, таких як соціальна ситуація розвитку, провідний тип діяльності, основні новоутворення розвитку та кризи. Соціальна ситуація розвитку підлітка характеризується тим, що хоча його основним соціальним середовищем залишається школа, у нього з'являється специфічна потреба знайти своє місце серед однолітків і прагнення «вийти» за межі школи, долучившись до життя та діяльності дорослих. Провідним типом діяльності в цьому віці стає орієнтація на інтимно-особистісне спілкування. Основними новоутвореннями підліткового віку є почуття дорослості та потреба в самоствердженні. Перехід від молодшого шкільного до підліткового віку є кризовим періодом. Враховуючи всі ці критерії, Ельконін визначив межі підліткового віку як 11-12 до 15-16 років.

Додатково, важливо зазначити, що у підлітковому віці діти переживають значні фізіологічні зміни, пов'язані з початком статевого дозрівання, що також впливає на їх психологічний розвиток і соціальні взаємодії. Цей період відзначається підвищеною емоційністю та частими змінами настрою, що може ускладнювати їхнє спілкування з дорослими та однолітками. Розвиток критичного мислення та самостійності також є важливими аспектами цього етапу, коли підлітки починають більш активно відстоювати свої погляди і формувати власні цінності [24].

Отже, період підліткового віку охоплює значний проміжок часу, що вимагає поділу на декілька підгруп. Наприклад, О. Бедлінський [7] розрізняє наступні підперіоди:

- Перший підлітковий період (10-11 років) характеризується експериментуванням з усвідомленим рівнем волевиявлення через автономну соціальну поведінку. Центральним новоутворенням є потреба «виглядати і вчиняти як дорослий» на основі свідомої самостійної дії.

- Підлітковість, яка включає три періоди:

1) молодший підліток (10-11 – 12-13 років). Основною діяльністю є взаємодія та спілкування з однолітками на основі перевірки соціальних

відносин; новоутворенням є відчуття дорослості, спричинене міфологізованим ідеалом;

2) другий перехідний період (12-13 років). Основною діяльністю є конструювання ідеалу майбутньої дорослості через спілкування стає ключовим, а його осмислення та удосконалення стають центральними новоутвореннями;

3) старший підліток (12-13 – 15-16 років). Основною діяльністю є активне накопичення досвіду, створення матеріального й духовного світу, а новоутвореннями є відчуття дорослості, що базується на власному ідеальному майбутньому, і формування Я-концепції.

- Третій підлітковий перехідний період (15-16 років). У цей час основною діяльністю є спілкування та взаємодія, що ґрунтуються на формуванні світогляду, а усвідомлення власного рівня дорослості та формування власного світогляду є центральними новоутвореннями.

Н. Шевченко та Ю. Сошина [70] підкреслюють, що кожен етап підліткового періоду має свої унікальні особливості та характеристики, які сприяють формуванню та переходу особистості до наступного рівня розвитку. Наприклад, на початковому етапі підліткового віку набувають значення особисті стосунки з друзями, виникає бажання дорослості (при цьому дорослий залишається авторитетом). Під час наступних етапів розвитку у підлітка формується стійка система ставлень до світу навколо та до себе, розвивається самооцінка, зростає критичність та вимоги до себе, формуються стійкі моральні погляди та оцінки, з'являється прагнення до самостійності та незалежності. Для старших підлітків особливого значення набуває бажання підтвердити свою позицію як дорослий, виникає розбіжність між його позицією серед оточуючих та позицією, яку він бажає зайняти, і домінуючим стає спілкування з однолітками.

Важливо відзначити, що поділ підліткового віку на додаткові періоди не може розглядатись як окремий етап вікового розвитку, оскільки він безпосередньо продовжує попередній період і слугує підґрунтям для переходу до наступного вікового етапу.

В. Моляко [38] вказує на те, що для кожного вікового періоду характерне переважання конкретного виду творчості. Наприклад, у дитячому віці спостерігається вияв музичної, математичної та словесної творчості, тоді як у підлітковому та юнацькому віці ця тенденція переключається на літературну та технічну творчість. Важливими психологічними факторами, що сприяють розвитку креативності у дітей, є повне прийняття та підтримка їхніх емоційних станів і реакцій, створення атмосфери психологічної безпеки, а також використання принципів діалогу та індивідуалізації у спілкуванні.

Внаслідок взаємодії з підлітками, яка базується на підтримці та прийнятті їхніх емоційних виявів, спостерігається підвищення рівня розвитку творчого мислення та виявів творчості в різних сферах життєдіяльності, а також зростання рівня інтелектуального розвитку, підвищення працездатності, збільшення самооцінки та самоповаги, а також посилення почуття власної гідності. Експериментальне дослідження, проведене Е. Лебединським [30], показало, що найсуттєвіші зміни відбуваються у самооцінці підлітків.

За результатами наукових досліджень (проведених, зокрема, В. Моляко, Х. Гарднером, Р. Стернбергом та іншими), структура творчої особистості підлітка відзначається наступними особливостями:

- Домінуванням пізнавальної мотивації та допитливост. Підліток проявляє цікавість і бажання засвоювати нові знання, досліджувати світ навколо.

- Прагненням до створення нового та схильністю до постановки і вирішення проблем. Підліток виявляє інтерес до творчої діяльності, готовий розв'язувати складні завдання та шукати нові способи вирішення проблем.

- Швидкістю засвоєння нової інформації. Підліток швидко вбирає нові знання та вміє їх використовувати.

- Схильністю до порівнянь та зіставлень. Підліток виявляє інтерес до аналізу і порівняння різних ситуацій чи об'єктів.

- Проявами загального інтелекту. Підліток має високий рівень розумових здібностей та аналітичного мислення.

- Емоційною забарвленістю психічних процесів, наполегливістю, цілеспрямованістю, рішучістю. Підліток виявляє стійкість у досягненні своїх цілей та виявляє активність у різних сферах життя.

- Творчістю та інтуїтивізмом. Підліток має здібності до творчого мислення, розвиває власні стратегії та тактики для вирішення складних завдань.

Ці ознаки креативності відповідають загальним закономірностям розвитку особистості підліткового віку, коли усі аспекти психіки активно змінюються і переструктуруються. Цей процес особливо очевидний у збільшенні значення особистісних цінностей, розвитку самосвідомості та саморозуміння, самовираженні, появі рефлексії, усвідомленні власних мотивів, активізації та поглибленні внутрішнього життя [55].

Отже, старший підлітковий період можна вважати сензитивним для розвитку креативності. У цей час на основі загальної креативності формується спеціалізована креативність. Від 12 до 14 років дитина стає більш автономною особистістю, володіє розвинутими навичками соціальної взаємодії та освоєними соціальними нормами. Почуття дорослості породжує бажання висловлювати себе новими способами. У підлітковому віці самосвідомість кардинально змінюється, особистість виявляє пильний інтерес до своїх внутрішніх переживань, що призводить до саморефлексії та самоаналізу, а також до потреби у підтримці та прийнятті своєї внутрішньої сфери від інших людей (іншими словами, у прийнятті себе як особистості) [59].

Отже, у підлітків починає виникати почуття унікальності, яке супроводжується потребою у підтримці та прийнятті їхньої індивідуальності іншими людьми. Щоб ця індивідуальність була розумною й прийнятою, її необхідно виражати перед іншими: з одного боку, це виявляється в інтересі до внутрішнього світу, а з іншого - до засобів його вираження. Ця значуща

риса самосвідомості проявляється у всіх сферах життя особистості: фізичній, інтелектуальній, моральній та емоційній [62].

Потреба підлітків у виявленні творчого потенціалу, у визначенні своєї індивідуальності та у реалізації своїх потреб пов'язана з бажанням бути значущими як для інших (домагання поваги, престижу і т. д.), так і для себе (потреба в самореалізації, творчості). Ця зростаюча потреба у власній значущості, стійка система інтересів, нахил до творчих методів в роботі, інтенсивний розвиток уміння аналізувати власні дії, збільшена емоційність та самостійність визначають особливості ставлення до творчої діяльності у підлітковому віці [24].

Як ми зазначали, на сьогоднішньому етапі розвитку науки відсутнє однозначне визначення терміну «креативність». Проте, у всіх сучасних підходах акцентується ключова характеристика креативності – здатність думати за межами заданих рамок ситуації. Дослідники [1, 52, 54, 84] встановили, що для розвитку креативності потрібен певний рівень розвитку інтелектуальних здібностей, оскільки креативність рідко співіснує з низьким інтелектом, хоча інтелектуально обдаровані люди можуть мати низький рівень креативності. Найбільш оптимальним вважається поєднання цих якостей; інтелектуальна обдарованість є необхідною, але недостатньою умовою для творчої активності особистості.

Згідно з результатами досліджень креативності, високий рівень творчих здібностей зазвичай співвідноситься з конкретними особистісними рисами. Наприклад, упевненість у собі, сміливість і впевненість у взаємодії підвищують ймовірність реалізації творчого потенціалу особистості. Ці якості характеризують підлітків з точки зору їхньої здатності до самостійних думок і дій, бажання досягнення певного статусу, вираження наполегливості, ініціативності та активності, схильності до лідерства і володіння розвиненими вербальними навичками. Отже, чим більше розвинені ці перелічені якості, тим більш креативним може бути підліток.

При розгляді проблеми творчої поведінки важливо розглянути питання її критеріїв. Під творчою поведінкою мається на увазі та, що відзначається безоцінним ставленням до життя: життєві ситуації, що виникають, не розглядаються як хороші або погані, або оцінюються, вони розглядаються просто як ситуації, які потребують вирішення – проблемні ситуації. Ці ситуації не сприймаються як наслідок минулих дій, нагорода або покарання. З такого розуміння творчості вона розглядається, на відміну від більшості традиційних підходів, не як переважно інтелектуальна, а як особистісна характеристика [медведєва]. За даними досліджень психологів гуманістичного напрямку, таких як А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сатір, Е. Фромм, потреба у самовираженні є однією з основних для людини. Але, так само, як і інші потреби, вона потребує адекватних способів задоволення та реалізації. Для людини адекватними формами задоволення потреби є культурно визначені засоби.

Е. Лебединський [30] вважає, що однією з аксіом творчого самовираження є необхідність оволодіння культурними нормами. Культурно вироблені засоби є матеріалом, що використовується для творчого самовираження. У той же час, якщо процес особистісного розвитку закінчується лише засвоєнням культурних зразків, це може призвести до стереотипізації та застосування шаблонів. Однак, якщо це засвоєння є лише етапом у розвитку, за яким слідує вільне та гнучке творче використання засобів для вираження власної індивідуальності, це відкриває нові горизонти для особистісного зростання.

Підлітковий вік вирізняється тим, що багато аспектів психіки дитини перебувають на етапі формування. Діти виявляють підвищену пізнавальну активність, нові мотиви навчання, які стимулюють їх до самостійної творчої роботи, а також інтенсивний розвиток логічного мислення, що має вплив на всі інші процеси пізнання та загальний рівень інтелекту. У цьому періоді також відбуваються значні зміни у розвитку самосвідомості та формуванні особистості. Розвиток креативності, згідно з науковими дослідженнями,

залежить від різних чинників, включаючи біологічні передумови, особливості психологічного впливу та взаємодії з оточуючим середовищем у суспільстві та ближньому оточенні [70].

Попередній аналіз літератури показав, що структурна організація креативності представлена синтезом когнітивного (дивергентного, інтелектуального, гностичного), мотиваційного (емоційно-вольового, особистісного), діяльнісного (практичного, поведінкового) компонентів. Розглянувши соціальну ситуацію розвитку в підлітковому віці, перейдемо до розгляду структури та змісту креативності підлітків.

Огляд основних підходів до розуміння структури креативності дозволив виокремити ряд характеристик, які об'єднують всі наявні моделі і вважаються основними компонентами. За результатами теоретичного аналізу, структура креативності підлітка включає дивергентний, мотиваційний та практичний компоненти.

Аналізуючи дивергентний компонент креативності, ми враховували погляди американського вченого Дж. Гілфорда [78], який розробив концепцію дивергентного мислення. Він описує дивергентні здібності як здатність генерувати значну кількість цікавих і незвичайних ідей в умовах діяльності без обмежень.

Наша думка полягає у тому, що для визначення дивергентного компоненту креативності важливо використовувати критерії дивергентного мислення, які запропоновані Дж. Гілфордом. Це включає наступне:

- Рухливість, яка оцінюється кількістю ідей, які виникають протягом певного періоду часу.

- Оригінальність – здатність відступати від стандартів і шаблонів, пропонуючи ідеї, які відрізняються від типових.

- Чутливість – здатність розпізнавати незвичайність у деталях, реагувати на невизначеність або протиріччя, а також швидко переходити від однієї ідеї до іншої.

- Образність – бажання виражати думки через асоціації і символи, робота у межах уявного контексту, здатність розглядати складне у простих речах і спрощувати складне.

Н. Шевченко, О. Чепішко та С. Абдуллаєва [66] вважають, що реалізація креативності тісно пов'язана з інтелектуальною активністю індивіда. Основним джерелом розвитку особистості є її творчий потенціал, який проявляється у творчих зусиллях, спонуканих мотивом до самоактуалізації й самореалізації. Актуальний стан креативності залежить від цінностей, які важливі для самої людини, і від її внутрішніх зусиль у напрямку розвитку творчого потенціалу.

Включення мотиваційного компоненту в структуру креативності випливає з важливості мотивації як ключового психологічного фактору, що визначає поведінку особистості. Оскільки процес творення приносить задоволення людині, сама творчість стає джерелом мотивації [19].

Психологи М. Воллах та Н. Коган (M. Wollach, N. Kogan) встановили, що для активізації творчих здібностей ключове значення має зміна мотивації до творчої діяльності. Вони вказують на те, що головною є сама мотивація до творчості, а вторинною – її оперативна частина. Згідно з їх дослідженням, зовнішні умови створюють лише можливості для розвитку творчих здібностей, але справжнім двигуном цього процесу є внутрішня мотивація особистості.

У деяких дослідженнях виділяється багатофакторна активність та направленість особистості, які спонукають до творчої діяльності. Серед них виокремлюються такі компоненти: творчий інтерес, який виражає постійне прагнення до знань; почуття захопленості та емоційний підйом; бажання досягти творчих результатів; прагнення бути лідером у навчально-творчих зусиллях; бажання отримати високу оцінку власних досягнень; відчуття відповідальності; особистісне значення творчості; прагнення до саморозвитку та самовдосконалення [52, 54].

Отже, можна вважати за аксіому той факт, що мотивація виявляє значний вплив на процеси розвитку креативності та творчості, а також на саморозвиток особистості. Ця мотивація виступає як важливий фактор, що направляє особистісний розвиток та підтримує творчий потенціал. Вона стимулює особистість до досягнення нових вершин і реалізації свого потенціалу. Такий внутрішній паличка успіху спонукає людину до постійного піднесення своїх зусиль та вдосконалення своїх навичок у напрямку досягнення поставлених цілей [87].

Наступною складовою креативності підлітків ми виділили практичний компонент, що визначає здатність особистості до конкретної діяльності та практичної реалізації своїх ідей і концепцій. Креативність не лише передбачає генерацію нових ідей та концепцій, але й включає їхнє практичне втілення у реальному житті. Підлітки зазвичай проявляють свою креативність через конкретні дії, проекти або вироби, що вони створюють. Таким чином, практичний компонент включає в себе здатність до дії, розв'язання проблем, творче використання ресурсів та виявлення ініціативи у втіленні своїх ідей у життя.

Практичний компонент також включає в себе емоційно-вольові прояви особистості, оскільки емоції та воля визначають мотивацію, наполегливість та енергію особистості у втіленні своїх ідей у реальному житті. Так, С. Максименко [33] акцентує увагу на взаємозв'язку емоцій та почуттів людини з її активністю. За його словами, різноманітні переживання, які виникають у зв'язку з діяльністю та її результатами, викликають емоційну реакцію, яка може стати внутрішньою мотивацією для подальших дій. Він визнає, що емоції засилюють, підтримують та наповнюють людину енергією, створюючи внутрішній імпульс для активності. С. Максименко розглядає волю як психічний процес свідомого та цілеспрямованого контролю людиною своєї діяльності для досягнення поставленої мети. Він виокремлює кілька ключових якостей волі, серед яких є цілеспрямованість, принциповість, ініціативність, рішучість, витримка та наполегливість.

На основі даних наукових досліджень [19; 66] до змісту практичного компоненту ми також відносимо певні види активності. Готовність до ризику, яка виявляється у готовності взяти на себе ризик або здійснити нестандартні, іноді ризиковані кроки у вирішенні завдань чи досягненні цілей. Людина з високою готовністю до ризику може відчувати емоційний заряд або адреналін під час виконання складних завдань або прийняття важливих рішень. Допитливість – це бажання дізнатися більше, задавати питання, досліджувати нові ідеї та концепції. Допитлива особистість завжди прагне розуміти, як працюють різні речі або як вирішуються різні проблеми. Уява – це здатність до створення образів та візуалізації нових ідей, ситуацій або можливих результатів. Людина з розвиненою уявою може легко уявити собі нові концепції або альтернативні шляхи розв'язання проблем. Орієнтація на пізнання складних явищ – це здатність сприймати та розуміти складні концепції, проблеми або ситуації. Людина з цією орієнтацією може виявляти інтерес до аналізу та розгляду складних аспектів різних явищ і подій.

На основі здійсненого аналізу наукових джерел ми розробили структурну модель креативності підлітків, до якої включили дивергентний, мотиваційний та практичний компоненти (див. рис. 2.1).

Кожен компонент креативності проявляється через специфічні показники. Наприклад, у дивергентному компоненті можна виділити такі показники:

- швидкість (рухливість) мислення, яка виявляється у здатності генерувати різноманітні ідеї або рішення.

- Оригінальність мислення, яка полягає в здатності висувати нестандартні або новаторські концепції.

- Гнучкість мислення – здатність до перетворення та винахідливість, яка виявляється у здатності змінювати або адаптувати ідеї для досягнення нових цілей.

Рис. 2.1. Структурна модель креативності підлітків

Мотиваційний компонент відзначається за наявністю мотивації до досягнення успіху, розвитку творчості та особистісного зростання:

- Мотивація на успіх. Це прагнення до досягнення позитивних результатів у власній діяльності. Вона підтримує особистість у наполегливості, працездатності та бажанні досягнути поставлених цілей.

- Розвиток творчості. Це мотив, який стимулює особистість до генерації нових ідей, пошуку нестандартних рішень та виявлення оригінальних підходів у вирішенні завдань.

- Саморозвиток. Це прагнення до постійного покращення власних навичок, знань та характеру. Воно спонукає людину до вивчення нового, вдосконалення себе та розвитку в особистісному й професійному планах.

Практичний компонент проявляється в таких видах творчої активності:

- Готовність до ризику. Це означає готовність взяти на себе ризик чи відчуття комфорту у вирішенні нестандартних завдань. Підліток, який має високий рівень креативності, може бути більш схильним до випробування нових ідей чи експериментів.

- Допитливість. Це прагнення зрозуміти і дослідити нові речі, явища або ідеї. Підліток, який є допитливим, може бути більш відкритим для нових способів думання та діяльності.

- Уява. Це здатність уявляти нові образи, ідеї або можливості. Уява дозволяє підліткам генерувати та розглядати альтернативні сценарії чи рішення.

- Орієнтація на пізнання складних явищ. Це прагнення розуміти складні аспекти навколишнього світу, такі як наука, технологія або філософія. Підлітки, які мають цю орієнтацію, можуть бути більш зацікавленими у вивченні нових тем та пошуку глибшого розуміння.

2.2. Розвиток креативності підлітків арт-терапевтичними засобами

Розвиток креативності в підлітковому віці є не тільки важливою, але і необхідною складовою їхнього особистісного розвитку, яка впливає на їхнє майбутнє та сприяє їхньому успіху в житті. Креативність допомагає підліткам розвивати свій внутрішній світ, знаходити власний голос у виразі своїх думок і почуттів. Вона сприяє розвитку самоідентифікації, допомагає розуміти світ навколо і творчо взаємодіяти з ним. Креативність надає підліткам засоби для вираження себе, своїх ідей і переживань, що є важливим для їхнього особистісного зростання та взаємодії зі світом.

Більшість досліджень, присвячених креативності, зосереджуються на тому, як середовище впливає на її формування. Результати кроскультурних досліджень, проведених П. Торренсом [91], розкривають наступні важливі аспекти:

1. Характер культури впливає на тип креативності та на процес її формування. Це означає, що різні культури стимулюють різні аспекти креативності та сприяють їхньому розвитку по-різному.

2. Розвиток креативності не є передбачуваним генетичним процесом, а залежить від культурного середовища, в якому виховується дитина. Це

підкреслює вплив культурних чинників на формування креативних здібностей.

3. Процес розвитку креативності не є сталим і неперервним. Спад у розвитку креативності може бути пояснений різними факторами, включаючи нові вимоги та стресові ситуації, з якими стикаються діти.

4. Спад у розвитку креативності може бути компенсований у будь-якому віці за допомогою спеціального навчання. Це вказує на можливість вплинути на креативність через освітні програми та методи.

Хоча кожна людина має вроджену здатність до творчості, її реалізація може відрізнятися від особи до особи. Тільки систематичне та цілеспрямоване навчання може забезпечити максимальний рівень розвитку вроджених творчих здібностей. Дж. Гілфорд у своїй роботі [78] визначив ряд способів, які можуть стимулювати творчу активність особистості:

1. Створення сприятливої атмосфери. Позитивне ставлення вчителя, його відмова від оцінок та критики дитини сприяє вільному розвитку дивергентного мислення.

2. Збагачення середовища різноманітними новими предметами та стимулами для розвитку допитливості дитини.

3. Заохочення висловлювання оригінальних ідей.

4. Забезпечення можливостей для вправ та практики: Активне використання питань дивергентного характеру в навчанні та позанавчальних сферах.

5. Використання особистого прикладу творчого підходу до розв'язання проблем.

6. Надання дітям можливості активно поставити питання та дізнатися більше.

Отже, на думку вчених, креативність та творчий потенціал піддаються розвитку, причому найбільш ефективним є вплив на її розвиток в сензитивні періоди, одним з яких є підлітковий вік.

Сучасні дослідження, проведені М. Замелюк [20], Л. Магдисюк [32], І. Зязюном [22], Н. Пов'якель [44] та іншими, показують зростаючий інтерес до використання арт-терапії в освітньому процесі. Це пояснюється, по-перше, потребою у впровадженні технологій, що сприяють гуманістичному педагогічному впливу, а по-друге – різноманітністю та ефективністю застосування методів арт-терапії для різноманітних навчальних, розвивальних і виховних завдань. У зв'язку з цим арт-терапія в Україні знаходиться на етапі активного розвитку та швидкого поширення.

Розглянемо питання відповідності використання терміну «арт-терапія». Неоднозначність трактування компоненту «арт» виникає з того, що в англійській мові «art» означає як загальне мистецтво, так і зображувальне мистецтво окремо. З цього приводу деякі дослідники вважають, що арт-терапія обмежується лише зображувальною діяльністю, що, на наш погляд, обмежує її можливості. Ми дотримуємося думки О. Вознесенської та співавторів [18, 46] та вважаємо, що арт-терапія охоплює такі види: терапію зображувальним мистецтвом, метод метафори, казкотерапію, музикотерапію, драмотерапію, танцювальну терапію, фототерапію. Щодо другої частини терміну «арт-терапія», вона піддавалася критиці через своє медичне, психотерапевтичне забарвлення, оскільки «терапія» інтерпретується як лікування хвороб за допомогою медикаментів або фізичних методів. В контексті психологічного методу термін «терапія» має розглядатися не в прямому значенні (лікування від лат. *therapia*), а у сенсі підтримки, догляду та розвитку.

Вчені наголошують на тому, що в сучасному тлумаченні «арт-терапія» розглядається як засіб підтримки емоційного самопочуття та психологічного благополуччя окремої особи, групи або колективу; це метод, спрямований на розвиток обох аспектів свідомості та підсвідомості психіки за допомогою творчої діяльності [15].

І. Зязюн, розглядаючи арт-терапію як інноваційний напрямок у педагогічній сфері сучасності, трактує її наступним чином: «динамічна

система взаємодії між учнем (дитиною, студентом, дорослим), продуктом його художньої творчої діяльності і педагогом (арт-терапевтом) у так званому «фасилітуючому» арт-терапевтичному просторі з метою реалізації найважливіших функцій освіти: психотерапевтичної, корекційної, діагностичної, розвивальної, виховної, психопрофілактичної, реабілітаційної тощо» [22, с. 17].

Психолого-педагогічному напряму арт-терапії властива цілеспрямованість: фахівець застосовує її з конкретною метою (наприклад, розвинути креативність підлітка). Завданнями арт-терапії в умовах навчально-виховного процесу є такі:

- Прояснення навчально-виховного змісту: Цей пункт передбачає використання арт-терапії для кращого розуміння та засвоєння навчального матеріалу. Через художню діяльність учні можуть глибше усвідомити ключові концепції та ідеї, що сприяє їхньому освітньому та виховному розвитку.
- Оптимізація умов педагогічного впливу: Арт-терапія створює сприятливу атмосферу для навчання, де учні почуваються комфортно і безпечно. Це сприяє кращій взаємодії між учнями та педагогами, що покращує процес навчання та виховання.
- Прихована діагностика ціннісних відношень, установок, мотивів, якості розуміння навчального матеріалу: За допомогою арт-терапії можна непомітно діагностувати внутрішні установки, мотиви та цінності учнів. Це дає змогу педагогам краще розуміти індивідуальні особливості кожного учня і відповідно коригувати навчальний процес.

Таким чином, впровадження арт-терапії в освітній процес є перспективним напрямком для гуманізації та підвищення ефективності освіти. Це підхід, що дозволяє враховувати індивідуальні особливості учнів і сприяти їхньому всебічному розвитку. Застосування арт-терапії в освітньому процесі є перспективним напрямом гуманізації та підвищення ефективності освіти [23].

Арт-терапія, спрямована на розвиток креативності особистості, має низку завдань, які допомагають стимулювати творчі здібності та сприяють всебічному розвитку індивідуума [3, 4]:

1. Стимулювання уяви та фантазії. Арт-терапія створює умови, в яких особистість може вільно висловлювати свої думки та ідеї через художню діяльність. Це сприяє розвитку уяви, що є основою креативного мислення.

2. Розвиток здатності до дивергентного мислення. Завдяки завданням, які вимагають нестандартного підходу та генерації нових ідей, арт-терапія розвиває здатність до дивергентного мислення, що полягає в пошуку різноманітних рішень однієї проблеми.

3. Підвищення самооцінки та впевненості у власних творчих здібностях. Арт-терапія допомагає учасникам усвідомити свої творчі можливості та зміцнити віру у власні сили. Це підвищує мотивацію до творчої діяльності та сприяє подоланню страху невдачі.

4. Формування емоційної виразності. За допомогою різних видів мистецтва особистість може виражати свої емоції та почуття, що сприяє розвитку емоційної гнучкості та креативного самовиразу.

5. Розвиток навичок саморефлексії та самоаналізу. Арт-терапія сприяє саморефлексії, що дозволяє особистості краще розуміти свої внутрішні переживання та емоційні реакції. Це важливо для усвідомленого розвитку творчих здібностей.

6. Покращення навичок вирішення проблем. Через художню діяльність особистість навчається підходити до вирішення проблем творчо, використовуючи нестандартні підходи та методи.

7. Забезпечення підтримки та мотивації. Арт-терапія створює підтримуюче середовище, в якому особистість може відчути підтримку з боку фахівця та групи. Це мотивує до подальшого розвитку творчих здібностей.

8. Створення умов для вільного експериментування. Арт-терапія надає можливість експериментувати з різними матеріалами та техніками, що стимулює творче мислення та відкритість до нових ідей.

Розвиваючи ці аспекти, арт-терапія сприяє всебічному розвитку креативності особистості, допомагаючи їй реалізувати свій творчий потенціал у різних сферах життя. Враховуючи вищезазначене, обґрунтуємо доцільність використання арт-терапії для розвитку креативності підлітків.

Аналіз наукових досліджень з приводу психологічного впливу арт-терапії (І. Зязюн [22], Л. Подкоритова [45], Н. Калька [23], О. Тіунова [3, 4]) дозволяє виокремити три основні функціональні напрями, в межах яких здійснюється розвиток креативності в підлітковому віці:

1) арт-терапія як засіб пізнання дійсності. Арт-терапія допомагає підліткам краще розуміти навколишній світ. В процесі творчої діяльності вони вчаться аналізувати і інтерпретувати реальність, що сприяє розвитку їх когнітивних здібностей та уяви;

2) як засіб впливу на емоційну-почуттєву сферу. Через мистецтво підлітки можуть виражати і розуміти свої емоції. Арт-терапія допомагає їм знижувати стрес, покращувати настрій і розвивати емоційну стійкість, що є важливим для їхнього психічного здоров'я та загального благополуччя.

3) як засіб самопізнання та саморозвитку. Участь у арт-терапевтичних заходах стимулює підлітків до самоаналізу і розуміння власної особистості. Це сприяє формуванню самосвідомості, розвитку впевненості в собі і допомагає їм краще визначити свої інтереси і життєві цілі.

І. Зязюн [22] використовує поняття «фасцинація» для пояснення здатності арт-терапії впливати на емоції та почуття. Фасцинація характеризує здатність демонстраційного комунікативного сигналу або природного явища (наприклад, захід або схід сонця, незвичайні форми скель тощо) привертати увагу, викликати підвищений інтерес, здивування, радість, захоплення, шок, страх, оминаючи будь-яке логіко-вербальне пояснення, інтелектуальну аргументацію або критику. Дослідник зазначає, що фасцинаційний вплив у педагогічній діяльності має значний ефект на свідомість, підсвідомість і поведінку студентів через їхню емоційно-чуттєву сферу.

Л. Подкоритова [45], аналізуючи вплив арт-терапії, описує механізм емоційної децентрації, який дозволяє розширити емоційний репертуар, сприяючи кращому розумінню переживань інших людей, виникненню нових уявлень та розширенню досвіду. Важливим дослідниця також вважає механізм присвоєння соціально-нормативних особистісних смислів, який спрямований на подолання почуття самотності та допомагає досягти взаєморозуміння в спілкуванні. Цей механізм активується під час групової арт-терапевтичної роботи. Розуміння того, що переживання особистості не є унікальними, що інші можуть відчувати подібні почуття або хоча б розуміти їх, сприяє подоланню творчих бар'єрів, зокрема страху, сором'язливості та невпевненості.

Описана здатність арт-терапії впливати на емоційно-почуттєву сферу особистості має безперечну цінність, оскільки:

− використання арт-терапії сприяє формуванню прагнення до творчості через виникнення емоційного задоволення від процесу;

− єдність афективного та пізнавального впливу, притаманна мистецтву, демонструє можливість активізації та посилення роботи уяви та творчого мислення.

Отже, теоретичний аналіз обґрунтованості використання арт-терапії як засобу розвитку креативності у підлітків дозволяє стверджувати, що арт-терапія здійснює комплексний вплив на креативність як інтегроване, багатокомпонентне явище. Це досягається завдяки багатофункціональності арт-терапії, її здатності виступати засобом пізнання дійсності, впливу на емоційно-чуттєву сферу, а також сприяти самопізнанню та саморозвитку. Тому, арт-терапія є доцільним та перспективним інструментом для розвитку креативності в осіб підліткового віку.

РОЗДІЛ 3.
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ

3.1 Етапи, організація та методики дослідження

Мета – емпірично дослідити особливості розвитку креативності в осіб підліткового віку.

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що креативність особистості підліткового віку, будучи складноструктурованим особистісним утворенням, визначається гармонійним розвитком дивергентного, мотиваційного та практичного компонентів, і розвинена в підлітків недостатньо.

Завдання дослідження:

- сформувати пакет психодіагностичних методик для перевірки гіпотези;

- здійснити кількісний і якісний аналіз отриманих даних;

- розробити програму розвитку креативності підлітків арт-терапевтичними засобами.

Емпіричне дослідження особливостей розвитку креативності проводилося на базі Сторчівської гімназії Новомиколаївської селищної ради, Запорізького району, Запорізької області. Дослідницьку вибірку склали 27 учнів 7-8 класів віком 13-15 років.

Дослідження проводилося в три етапи.

Перший етап: здійснення теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, визначення підходів до вивчення креативності особистості, розробка структурної моделі креативності підлітків.

Другий етап: підбір надійного пакету дослідницького інструментарію, формування дослідної вибірки, емпіричне вивчення особливостей розвитку структурних компонентів креативності в осіб підліткового віку.

Третій етап: кількісний і якісний аналіз отриманих даних, інтерпретація результатів емпіричного дослідження, розробка програми розвитку креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку.

Інструментарій дослідження склали такі методики:

- «Опитувальник для визначення рівня креативності» [5];
- «Діагностика невербальної креативності» (П. Торренс) [19];
- «Мотивація досягнення» (А. Мехрабіан) [26];
- «Діагностика особистісної креативності» [26].

Математико-статистичні методи обробки експериментальних даних здійснювалось на базі пакету статистичних програм IBM SPSS-20 (описова статистика, відсотковий розподіл даних, кореляційний аналіз за К. Пірсоном).

Розглянемо детальніше обрані методики.

«Опитувальник для визначення рівня креативності».

Автор визначає креативність як прагнення до нестандартного підходу та оригінальності у діяльності та прийнятті рішень. Інакше кажучи, креативність розглядається як постійна особистісна риса, притаманна творчим людям.

Методика включає 15 тверджень, на які потрібно відповісти «так» або «ні». За результатами методики можна визначити високий, середній або низький рівень розвитку креативності.

Рівні розвитку креативності:

Низький рівень креативності – 0–5 балів;

Середній рівень креативності – 6–9 балів;

Високий рівень креативності – 10–15 балів.

«Діагностика невербальної креативності» (П. Торренс) [19]. Використовувалась для дослідження дивергентного компоненту креативності підлітків. П. Торренс створив набір із дванадцяти тестів для оцінки вербального, образотворчого та словесно-звукового творчого мислення. Ми використовували образну батарея тестів, яка включає три субтести: «Намалюй малюнок», «Незавершені фігури» та «Повторювані лінії».

Для діагностики дивергентного компонента креативості ми використали другий субтест образної батареї – «Незавершені фігури». Учасникам було запропоновано 10 незавершених фігур, які вони мали домалювати та дати назву («заверши малюнок»).

Аналіз результатів методики здійснювався за такими показниками, як швидкість, гнучкість та оригінальність мислення:

- Швидкість мислення визначається кількістю завершених малюнків і характеризує здатність генерувати велику кількість ідей. Визначається кількістю завершених фігур. Кожна завершена фігура отримує один бал.
- Гнучкість відображає здатність переходити від одного аспекту проблеми до іншого та використовувати різноманітні стратегії розв’язання. Визначається кількістю різних категорій або видів ідей, представлених у завершених фігурах. Кожна фігура оцінюється за її приналежністю до певної категорії (наприклад, тварини, будівлі, транспорт тощо). За кожну різну категорію надається один бал.
- Оригінальність виявляє здатність висувати нестандартні та неочевидні ідеї, оцінюючись за спеціальною таблицею, де вказані бали за оригінальність малюнку. Оцінюється за унікальністю та нетривіальністю ідей. Ідеї, які є рідкісними або незвичайними, отримують вищий бал. Для цього використовуються спеціальні таблиці частотності ідей, де менш поширені ідеї отримують більше балів. Наприклад, якщо ідея зустрічається у менше ніж 5% відповідей, вона може отримати 2 бали, а якщо у менше ніж 1% – 3 бали.

Методика *«Мотивація досягнення»* (А. Мехрабіан) має на меті вимірювання мотивації досягнення успіху, в контексті нашого дослідження – мотиваційний компонент креативності.

Методика має форму А для чоловіків та форму Б для жінок, та містить відповідно 30 та 32 твердження, які респондент оцінює за шкалою від 3 до -3 балів, де 3 означає повну згоду з твердженням, а -3 – повну незгоду.

Обробка даних проводиться шляхом підрахунку балів за ключем, сума яких вказує на переважання у респондента тенденції до досягнення успіху або уникнення невдач. На основі підрахунку сумарного балу визначається, яка мотиваційна тенденція домінує у випробуваного. Бали всіх учасників вибірки ранжуються, і виділяються дві конкретні групи: верхні 27% вибірки характеризуються мотивом прагнення до успіху, а нижні 27% – мотивом уникнення невдач.

Методика *«Діагностика особистісної креативності»* використовувалась нами для дослідження практичного компоненту креативності. Методика дозволяє оцінити креативні здібності респондента за чотирма шкалами: допитливість, уява, складність (орієнтація на пізнання складних явищ) та схильність до ризику. Залежно від того, наскільки респонденти згодні, потрібно поставити позначку у графі «Згоден», «Згоден частково» або «Не згоден».

Методика містить 50 тверджень. З 50 пунктів 12 тверджень відносяться до допитливості, 12 – до уяви, 13 – до здатності йти на ризик, 13 тверджень до фактору складності. Визначення кожного з 4-х факторів креативності особистості здійснюється на основі позитивних та негативних відповідей, що оцінюються в 2 бали, частково збігаються з ключем, у формі «можливо», оцінюваних в 1 бал і відповідей «не знаю» – оцінюваних у -1 бал . Використання цієї оцінної шкали дає право «покарати» недостатньо творчу, нерішучу особистість.

Аналіз результатів здійснюється шляхом підрахунку балів за відповідним ключем. Якщо всі відповіді збігаються з ключем, то сумарний

сирий бал може дорівнювати 100 балам, якщо не зазначені пункти «не знаю». Якщо респондент дає всі відповіді у формі «можливо». То його сира оцінка може становити 50 балів, у разі відсутності відповідей «не знаю». Чим вище сира оцінка особи, яка відчуває позитивні почуття стосовно себе, тим більше творчою особистістю, допитливою, з уявою, здатною піти на ризик і розібратися у складних проблемах; всі вищеописані особистісні чинники тісно пов'язані з творчими здібностями.

Можуть бути отримані оцінки щодо кожного фактору тесту окремо, а також сумарна оцінка. Оцінки за факторами та сумарна оцінка краще демонструють сильні (висока сира оцінка) та слабкі (низька сира оцінка) сторони респондента. Оцінка окремого фактору і сумарний сирий бал можуть бути переведені в стандартні бали і відзначені на індивідуальному профілі респондента.

3.2. Результати дослідження розвитку креативності підлітків

3.2.1. Оцінка загального рівня розвитку креативності

Загальний рівень розвитку креативності визначає здатність індивіда виходити за межі звичних уявлень та створювати щось нове та оригінальне. Він охоплює різні аспекти особистості, такі як допитливість, уява, здатність до розв'язання складних завдань та схильність до ризику. Вивчення та оцінка креативності допомагає зрозуміти, наскільки особа готова до інновацій та змін, що є важливим у навчальній (професійній) діяльності та повсякденному житті.

Дані, отримані за методикою вивчення загального рівня креативності подано в табл. 3.1 та рис. 3.1.

Згідно з отриманими даними, у підлітків переважає середній рівень розвитку креативності (44,44% досліджуваних; M=8,67 балів). Середній рівень розвитку креативності характеризується певним ступенем здатності до генерування нових ідей, однак цей потенціал може не завжди проявлятися.

Люди з середнім рівнем креативності часто мають помірну оригінальність: їм вдається придумати нові ідеї, але їхні рішення можуть бути менш радикальними та менш відмінними від загальноприйнятих. Вони можуть покладатися на попередній досвід та знайомі методи при вирішенні проблем, що може обмежувати їхню здатність до новаторства. Їх підходи до завдань можуть бути більш традиційними і передбачуваними, аніж інноваційними та експериментальними.

Таблиця 3.1

Показники розвитку креативності підлітків

Середній показник (М, бали)	Рівні розвитку креативності (%)		
	низький	середній	високий
8,67	14,81	44,44	40,74

Можливі внутрішні чи зовнішні фактори, які заважають повністю реалізувати креативний потенціал, такі як страх перед невдачею або недостатня підтримка з боку оточуючих. Їх креативність може проявлятися лише в певних умовах або сферах діяльності, де вони відчувають себе більш комфортно та впевнено. Особи із середнім рівнем креативності мають потенціал для подальшого розвитку своїх творчих здібностей. Вони здатні адаптувати свої ідеї та підходи до змінних умов, але можуть не завжди проявляти гнучкість у нестандартних ситуаціях. За умови стимулювання їх допитливості, заохочення ризику та надання можливостей для практичного застосування своїх ідей у різних контекстах, вони можуть досягти вищого рівня креативності.

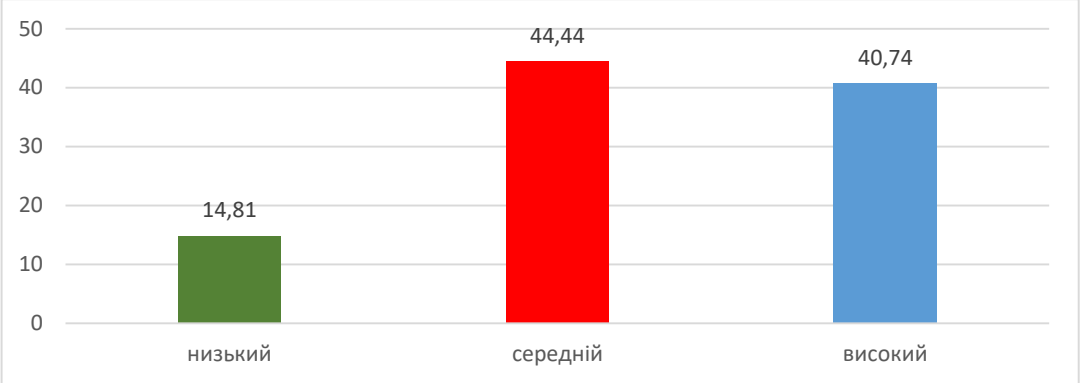

Рис. 3.1. Рівні розвитку креативності підлітків (%)

Високий рівень креативності характерний для 40,74% досліджуваних підлітків. Високий рівень креативності характеризується здатністю генерувати унікальні та інноваційні ідеї, вирішувати проблеми нестандартними методами та впроваджувати новаторські рішення. Люди з високим рівнем креативності часто мають високу оригінальність: їхні ідеї відрізняються від загальноприйнятих, вони здатні знаходити нетрадиційні підходи до вирішення завдань. Їм властива гнучкість мислення, що дозволяє легко адаптуватися до нових ситуацій, змінювати перспективу та використовувати різноманітні стратегії для вирішення проблем. Такі особи мають високу допитливість, постійне прагнення до пізнання нового та дослідження незвіданих областей знань. Їм притаманний високий рівень мотивації, що виражається у сильному внутрішньому прагненні до досягнення успіху та самореалізації, стимулюючи їх до постійного розвитку та вдосконалення. Вони не бояться експериментувати та брати на себе ризик, що дозволяє їм впроваджувати інновації та досягати значних результатів. Особи з високим рівнем креативності також виявляють дух підприємливості, здатність бачити можливості там, де інші їх не помічають, та активно їх використовувати. Вони відкриті до нових ідей, вражень та досвіду, що дозволяє збагачувати своє мислення та творчий потенціал. Крім того, вони мають вміння надихати інших, створюючи сприятливе середовище для творчої діяльності.

Низький рівень креативності зафіксовано в 14,81% досліджуваних підлітків. Низький рівень креативності характеризується обмеженою здатністю до генерування нових ідей та нестандартних рішень. Особи з таким рівнем креативності зазвичай дотримуються традиційних підходів і віддають перевагу відомим методам вирішення проблем. Їм часто бракує оригінальності, і їхні ідеї можуть бути передбачуваними та подібними до загальноприйнятих. Такі особи зазвичай мають низьку гнучкість мислення, що проявляється у труднощах з адаптацією до нових ситуацій та зміною перспективи. Вони часто покладаються на минулий досвід і рідко

використовують різноманітні стратегії для вирішення завдань. Їм може бракувати допитливості та бажання пізнавати нове, що обмежує їхній творчий потенціал і здатність до інновацій. Люди з низьким рівнем креативності часто мають низький рівень мотивації до досягнення успіху через новаторські підходи. Вони схильні уникати ризику та експериментів, віддаючи перевагу безпечним і перевіреним методам. Такі люди можуть відчувати труднощі у створенні підприємливих ідей та використанні можливостей для інновацій. Вони також можуть бути менш відкритими до нових вражень та досвіду, що обмежує їхній розвиток у творчій сфері. Крім того, їм важче надихати інших на творчість та створювати сприятливе середовище для інноваційної діяльності. Низький рівень креативності може впливати на їхню здатність адаптуватися до змін та вносити значні покращення у своєму професійному та особистому житті. Загалом, люди з низьким рівнем креативності зазвичай дотримуються консервативних підходів та уникають ризику, що обмежує їхній потенціал до інновацій та прогресу. Однак, розвиток креативності можливий через стимулювання допитливості, заохочення до експериментів та створення умов для творчого мислення.

Отже, за даними діагностики у підлітків переважає середній рівень розвитку креативності.

3.2.2. Результати вивчення розвитку структурних компонентів креативності

За допомогою методики П. Торренса ми дослідили рівень розвитку дивергентного компонента креативності. Результати, отримані за діагностикою невербальної креативності представлені в табл. 3.2.

Згідно з отриманими даними, для досліджуваних підлітків характерна швидкість мислення (M=10,51 балів). Це означає, що досліджувані підлітки характеризуються здатністю швидко генерувати велику кількість ідей і завершувати малюнки у відведений час. Особи з такими показниками можуть

оперативно придумувати багато різноманітних ідей для завершення незавершених малюнків. Вони здатні швидко переходити від однієї ідеї до іншої без тривалих зупинок чи сумнівів, що дозволяє їм створювати більшу кількість завершених малюнків за обмежений час. Такі люди вміють ефективно використовувати наданий час, розподіляючи його між різними завданнями так, щоб досягти максимального результату. Вони демонструють здатність швидко знаходити рішення для незавершених фігур, що вказує на їхню когнітивну гнучкість та адаптивність у мисленні. Особи з високою швидкістю мислення менш схильні до ригідності та стандартних підходів, вони здатні швидко змінювати стратегії та пробувати нові підходи. Вони також можуть швидко зосереджуватися на завданні, підтримуючи високий рівень концентрації протягом усього часу виконання тесту.

Таблиця 3.2

Розвиток невербальної креативності підлітків

Показники мислення	М (бали)
Швидкість	10,51
Гнучкість	4,9
Оригінальність	7,28

За шкалою «гнучкість мисленні» зафіксовано показники в межах низького рівня (М=4,9 балів). Це означає, що досліджувані мають певні труднощів зміні підходів та використанні різноманітних стратегій для вирішення завдань. Гнучкість відображає здатність перемикатися між різними аспектами проблеми та використовувати різноманітні стратегії для її вирішення. Вона визначається кількістю різних категорій або типів ідей, представлених у завершених фігурах. Рішення таких осіб часто базуються на попередньому досвіді, і вони рідко відходять від того, що вже знають і вміють. Такі люди важко імпровізують або швидко змінюють стратегію під час виконання завдання. Загалом, низькі показники за шкалою «гнучкість мислення» свідчать про труднощі у зміні підходів та адаптації до нових

ситуацій, що обмежує креативний потенціал людини. Це може призводити до меншої продуктивності у творчих завданнях та обмежувати здатність до інноваційного мислення.

За шкалою «оригінальність мислення» виявлено показники в межах середнього рівня (М=7,28 балів). Такі дані вказують на те, що досліджувані демонструють помірну здатність до творчого мислення та генерації оригінальних ідей. Вони можуть виявляти деякі характеристики креативності, такі як уявність, швидкість та здатність до асоціацій. Такі особи здатні придумувати нові ідеї, але їхні рішення можуть бути менш рішучими та менш відхідними від загальноприйнятих. Часто вони спираються на свій попередній досвід та звичні методи при вирішенні проблем, що може обмежувати їхню здатність до інновацій.Однак ці показники не досягають високого рівня, що може свідчити про потребу в додатковому розвитку творчих навичок.

Отже, за даними діагностики для досліджуваних підлітків характерний високий рівень швидкості мислення, низький рівень гнучкості та середній рівень оригінальності.

З метою виявлення загальної картини взаємозв'язку структурних компонентів креативності було проведено кореляційний аналіз за Карлом Пірсоном.

Встановлення системи взаємозв'язків дозволяє перевірити припущення про те, що структурна організація креативності підлітків представлена дивергентним, мотиваційним та практичним компонентами. В ході математико-статистичного аналізу даних нами були розраховані коефіцієнти кореляції (r) між показниками структурних компонентів креативності та загальним рівнем креативності.

Згідно з даними кореляційного аналізу, змінна «Рівень розвитку креативності» має позитивні зв'язки зі змінними:

- «швидкість» ($r=769$; $p\leq0,01$);
- «гнучкість» ($r=0,320$; $p\leq0,05$);

- «оригінальність» (r=573; p≤0,01).

Дивергентне мислення є фундаментальною частиною креативності, тому що воно забезпечує вихід за межі стандартних рішень та підходів. Воно працює в парі з конвергентним мисленням, яке, навпаки, спрямоване на зведення всіх можливих рішень до найкращого. Це підтверджує гіпотезу про наявність дивергентного компонента в структурі креативності підлітків.

Вивчаючи мотиваційний компонент, ми звернулися до наукових поглядів на мотивацію досягнення, яка орієнтована на кінцевий результат діяльності та цілі, що ставить перед собою людина. Мотивація досягнення включає кілька типів: внутрішню, зовнішню, спрямовану на успіх і спрямовану на уникнення невдач. Останні два типи – на успіх і уникнення невдач – є особливо важливими, оскільки суттєво впливають на спрямованість особистості та її поведінку в суспільстві.

Результати вивчення мотиваційного компонента креативності в осіб підліткового віку подані у табл. 3.3 та на рис. 3.2.

Таблиця 3.3

Показники прояву мотивації досягнення у підлітків

Середній показник (М, бали)	Рівні прояву мотивації (%)		
	Уникнення невдач	Невираженість мотивації	Досягнення успіху
98,65	37,04	33,33	29,63

Згідно з отриманими даними, в респондентів домінуючою є мотивація уникнення невдач (37,04%). Такі особи часто відчувають сильний страх перед можливими невдачами, що може призводити до уникнення ризикових ситуацій або діяльності, де існує шанс на невдачу. Багато з них прагнуть до ідеальності у всьому, що роблять, оскільки вважають, що це допоможе уникнути помилок і критики. Такі респонденти можуть мати низьку самооцінку і сумніви у власних силах та здібностях, що змушує їх

фокусуватися на можливих негативних результатах. Вони схильні до підвищеної тривожності, особливо у ситуаціях невизначеності або високих вимог. Мотивація уникнення невдач часто є сильнішою за мотивацію до досягнень, тому такі респонденти можуть уникати нових викликів або можливостей для розвитку. Вони можуть приймати рішення повільно і обережно, обираючи безпечніші варіанти та уникаючи потенційно небезпечних ситуацій. Такі особи часто потребують підтвердження своєї цінності від інших і можуть сильно залежати від думок та оцінок оточуючих. Страх перед невдачею може призводити до прокрастинації, коли люди відкладають виконання завдань, щоб уникнути можливих негативних результатів. Часто критикують себе за найменші помилки, що ще більше підсилює страх невдач і знижує впевненість у власних силах.

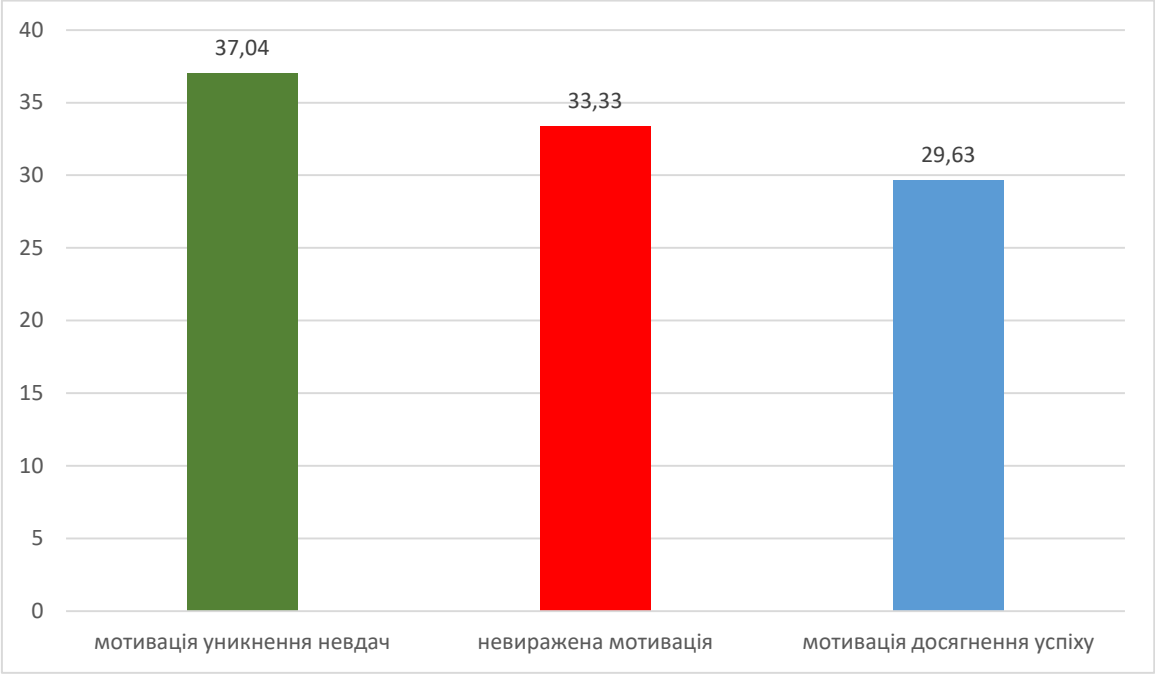

Рис. 3.2. Показники прояву мотивації досягнення у підлітків (%)

Невизначений рівень мотиваційної тенденції властивий 33,33% респондентам, що означає незначну перевагу одного з мотивів або їх рівнозначність. Такі підлітки можуть орієнтуватися на досягнення конкретних цілей, але водночас можуть проявляти пасивність у реалізації

запланованого. Їхнє прагнення до успіху зазвичай ситуативне, зумовлене короткочасною зацікавленістю певною діяльністю. Їхня мотивація до досягнень може коливатися залежно від ситуації або контексту, часто визначаючись зовнішніми обставинами або впливом оточуючих. Вони можуть мати труднощі з визначенням довгострокових цілей і пріоритетів, часто змінюючи свої наміри та плани. Вони можуть потребувати додаткової мотиваційної підтримки від батьків, вчителів або друзів, щоб досягти успіху в певних завданнях. Їхня мотивація може суттєво залежати від думок і реакцій оточуючих, що робить їх схильними до соціального тиску та впливу.

Для 29,63% респондентів характерна мотивація досягнення успіху. Особи з мотивацією досягнення успіху характеризуються сильною внутрішньою потребою досягати високих результатів і ставити перед собою амбітні цілі. Вони відзначаються цілеспрямованістю, впевненістю у своїх силах і високою самооцінкою. Такі індивіди прагнуть до постійного розвитку та самовдосконалення, проявляють ініціативу та готові брати на себе відповідальність за свої дії. Вони не бояться ризикувати і готові зустріти виклики, використовуючи невдачі як можливості для навчання та зростання. Особи з мотивацією досягнення успіху зазвичай мають високу енергійність та наполегливість, що допомагає їм долати перешкоди на шляху до мети. Вони схильні до планування та організації своєї діяльності, а також здатні ефективно управляти своїм часом. Їхня мотивація підтримується внутрішнім бажанням досягти успіху та зовнішніми стимулами, такими як визнання і нагороди. Такі люди також мають розвинені лідерські якості, вони вміють надихати та мотивувати інших, створюючи навколо себе атмосферу підтримки та співробітництва. Вони орієнтовані на результат, проте зберігають гнучкість і вміють адаптуватися до змінних умов. Успіх для них є не лише кінцевою метою, але й процесом, який приносить задоволення від досягнень і прогресу.

Отже, результати дослідження показали, що підлітки мають перевагу в мотивації уникнення невдач. Це можна пояснити зростанням сумнівів та

напруження, яке виникає внаслідок вирішення навчальних завдань і соціальної взаємодії. Варто зазначити, що мотивація до активної пізнавальної діяльності, креативності та творчості, самореалізації, пізнавальна потреба, орієнтація на досягнення мети та прагнення до успіху – важливі складові креативності (І. Драч).

Кореляційний аналіз за К. Пірсоном зафіксував наявність позитивного зв’язку між змінними «Рівень розвитку креативності» та «Мотивація досягнення успіху» ($r=0,681$; $p\leq0,01$). Зафіксований значущий кореляційний зв'язок дозволяє підтвердити припущення про наявність мотиваційного компонента в структурі креативності підлітків.

Розглянемо результати дослідження практичного компонента креативності, в ході якого ми вивчали такі параметри, як допитливість, уява, складність та схильність до ризику (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Розвиток креативних здібностей підлітків

Шкали методики	Показники (бали)
Допитливість	20,28
Уява	9,95
Складність	8,23
Схильність до ризику	15,64
Загальний показник	54,1

Згідно з отриманими даними, в досліджуваних підлітків значно розвинена допитливість (М=20,28 балів). Особи з високим рівнем допитливості характеризуються сильним інтересом до навколишнього світу і постійним прагненням до отримання нових знань. Вони активно шукають інформацію, ставлять багато запитань і демонструють велику зацікавленість

у різноманітних темах. Їхній інтелектуальний інтерес часто виходить за межі академічного контексту, охоплюючи також повсякденні ситуації та незвичні явища. Такі особи відзначаються аналітичним мисленням і схильністю до критичного аналізу інформації. Вони люблять експериментувати, досліджувати нові підходи та вивчати різні точки зору. Респонденти з високою допитливістю також проявляють креативність і здатність до нестандартного вирішення проблем, що дозволяє їм знаходити інноваційні рішення. Їхня висока мотивація до пізнання забезпечує їм активну участь у навчальній діяльності, де вони не лише засвоюють новий матеріал, а й прагнуть зрозуміти його глибше. Вони можуть задавати багато запитань на уроках, брати участь у дискусіях і проявляти ініціативу в дослідницьких проектах. Крім того, їхній інтерес до пізнання сприяє розвитку самостійного навчання, коли вони займаються самостійним пошуком інформації та її вивченням поза межами обов'язкової навчальної програми.

Водночас, показники уяви зафіксовано на рівні, нижчим за середній (M=9,95 балів). Такі особи зазвичай схильні до конкретного і структурованого підходу у вирішенні проблем, надаючи перевагу перевіреним методам і усталеним практикам. Їхній мисленнєвий процес орієнтований на факти і реальність, що може обмежувати їх здатність до абстрактного мислення та інноваційного підходу. Такі особи можуть відчувати труднощі з вигадуванням нових концепцій або пошуком альтернативних рішень у нестандартних ситуаціях. Вони часто покладаються на зовнішні інструкції і детально розроблені плани, уникаючи невизначеності та спонтанності. Це робить їх менш гнучкими у підході до завдань, особливо тих, що потребують креативного підходу або інновацій. У навчальному процесі вони можуть демонструвати високі результати у виконанні завдань, що вимагають чітких правил і алгоритмів, але відчувати складнощі у творчих або відкритих завданнях, де потрібно виявити фантазію та нестандартне мислення. Вони можуть менш активно брати участь у справах, що передбачають художнє самовираження або креативні проекти.

Показник складності мислення відображає орієнтацію на пізнання складних явищ, здатність суб'єкта ставити перед собою складні завдання, проявляти наполегливість і самостійність у досягненні мети, а також знаходити складні шляхи вирішення проблем. В досліджуваних зафіксовано недостатній рівень розвитку цієї характеристики, найнижчий за інші (М=8,23 балів). Такі особи зазвичай не схильні до постановки складних завдань, намагаються спростити підходи до вирішення проблем і виявляють слабку здатність до аналітичної діяльності.

Схильність до ризику проявляється в респондентів на середньому рівні (М=15,64). Особи із середнім рівнем прояву схильності до ризику характеризуються збалансованим підходом до прийняття рішень, в якому поєднуються обережність і готовність до помірних ризиків. Вони здатні оцінювати потенційні вигоди і загрози, що дозволяє їм уникати надмірного ризику, але водночас вони не бояться брати на себе відповідальність у випадках, коли це необхідно для досягнення важливих цілей. Такі індивіди демонструють прагматичний підхід до ситуацій невизначеності, ретельно зважуючи всі «за» і «проти» перед тим, як діяти. Вони здатні генерувати нові ідеї та пропозиції, але роблять це з урахуванням можливих наслідків. Це допомагає їм уникати надмірних ризиків, що можуть призвести до невдач, зберігаючи впевненість у своїх діях.

Загальний показник креативності становить 54,1 балів, що вказує на середній рівень прояву креативності.

Отже, дослідження практичного компоненту показало, що в підлітків найбільш розвинена допитливість, вони помірно схильні до ризику; уява та схильність до пізнання складних явищ проявляються недостатньою мірою.

Кореляційний аналіз дозволив встановити наявність позитивних взаємозв'язків між змінними «Рівень розвитку креативності» та «Допитливість» ($r=0,741$; $p\leq0,01$); «Уява» ($r=0,322$; $p\leq0,01$); «Складність» ($r=0,343$; $p\leq0,01$); «Схильність до ризику» ($r=0,569$; $p\leq0,01$). Зазначене

дозволяє підтвердити припущення про наявність практичного компонента в структурі креативності підлітків.

Отже, за даними діагностики у підлітків переважає середній рівень розвитку креативності. Зафіксована система кореляційних зв'язків дозволила підтвердити припущення про те, що креативність особистості підліткового віку, будучи складноструктурованим особистісним утворенням, визначається гармонійним розвитком дивергентного, мотиваційного та практичного компонентів, і розвинена в підлітків недостатньо.

Отримані результати свідчать про недостатній рівень розвитку креативності у підлітків та необхідність розробки програми її розвитку арт-терапевтичними засобами.

3.3. Програма розвитку креативності підлітків арт-терапевтичними засобами метафоризації та малюнку

Програма базується на положенні про сенситивність підліткового періоду для розвитку креативності. Основні умови розвитку креативності підлітків включають зміст творчої активності, створення творчого середовища та спрямованість формувального впливу на розвиток творчої активності підлітка. Отже, однією з ключових умов розвитку креативності школярів є різноманітна творча активність.

Тренінгова програма спрямована на розвиток особистості підлітка, зокрема вміння використовувати знання, самостійно вирішувати проблеми та реалізовувати творчі ідеї. Для цього в рамках тренінгу планується проведення інтерактивних ігор, різноманітних творчих заходів з метою розвитку у підлітків образотворчих, художньо-конструкторських здібностей, нестандартного мислення, творчої індивідуальності, фантазії, а також здібностей до передачі образів, почуттів і думок [62].

Слід зазначити, що розвиток креативності може гальмуватися певними особистісними чинниками, які включають:

- Перфекціонізм. Схильність до створення високих стандартів для себе може пригнічувати творчий процес, оскільки підліток може страшитися експериментувати і ризикувати через боязнь невдачі.

- Страх критики. Боязнь негативної оцінки чи критики від інших може обмежувати ініціативу та відкритість підлітка у вираженні своїх ідей та творчих висловлювань.

- Низька самооцінка. Відчуття невпевненості в собі та своїх здібностях може знижувати мотивацію до творчого процесу і заважати відкритому вираженню ідей.

- Фіксоване мислення. Підлітки, які приділяють перевагу одному способу думання або вирішення проблем, можуть мати обмеженість у знаходженні альтернативних та творчих шляхів розв'язання задач.

- Боязнь ризику. Неспроможність брати на себе ризик або виходити за межі зручності може стримувати підлітків від творчого експериментування і інновацій.

- Відсутність мотивації. Недостатня зацікавленість у творчій діяльності або відсутність внутрішньої мотивації до самовдосконалення може призвести до зупинки розвитку креативності.

- Стрес або тривога. Психологічний дискомфорт, пов'язаний зі стресом або тривогою, може заблокувати креативний потенціал підлітка, змінюючи його здатність до відкритості і експериментів.

Потреба підлітка в творчому самовираженні та реалізації індивідуальності випливає з бажання досягти значущості власної особистості у різних аспектах: вона може бути значущою для інших (прагнення до престижу, поваги) та для самого себе (прагнення до самореалізації, творчості, самоцінності, самовдосконалення). В підлітковому віці особливістю ставлення до творчої активності є прагнення до особистісної значущості, наявність системи інтересів та налаштованість на творчість, інтенсивний розвиток рефлексії, підвищена емоційність та самостійність. Через творчість підлітки розвивають здатність до саморефлексії: «творчі» школярі

акцентують увагу на внутрішньому саморозвитку, намагаються пристосовувати свою діяльність до мотивів, цілей та цінностей, тоді як «нетворчі» підлітки надають перевагу зовнішнім критеріям, таким як думка оточуючих чи самоствердження перед іншими [24].

Арт-терапія є ефективним методом розвитку креативності підлітків з кількох причин [22, 27, 41]:

1. Стимулювання творчого мислення. В процесі арт-терапії підлітки використовують різні мистецькі матеріали і техніки для вираження своїх почуттів, думок та досвіду. Це сприяє розвитку їхньої творчої мислення та уяви, а також допомагає розширити їхні можливості для знаходження нових та нестандартних рішень.

2. Експресія емоцій. Через арт-терапію підлітки можуть виразити свої емоції, навіть ті, які вони можуть зазнавати важко або не можуть словами передати. Це допомагає їм освідомлювати свої почуття та розуміти їхні джерела, що сприяє розвитку емоційної інтелігентності та емоційного самовираження.

3. Підвищення самооцінки та впевненості. Участь у творчих процесах арт-терапії дозволяє підліткам відкривати та розвивати свої таланти та здібності, що може позитивно впливати на їхню самооцінку та впевненість у собі.

4. Формування позитивних способів вираження. Арт-терапія надає підліткам можливість виразити себе в позитивний та конструктивний спосіб, що допомагає їм розвивати альтернативні стратегії адаптації та вирішення проблем.

5. Підтримка саморефлексії та особистісного зростання. В процесі арт-терапії підлітки мають можливість розглянути свої внутрішні конфлікти, мрії, цінності та переживання через власні творчі роботи. Це сприяє їхньому особистісному зростанню та розвитку внутрішньої гармонії.

6. Підвищення самосвідомості та самопізнання. Арт-терапія надає підліткам можливість більш глибокого осмислення своїх переживань та

думок через роботу з образами та символами, що сприяє їхньому самопізнанню та розвитку самосвідомості.

Загалом, арт-терапія є потужним інструментом для стимулювання творчості та розвитку особистості підлітків, оскільки вона дозволяє їм виразити себе, розвинути свої таланти та здібності, а також зайнятися саморефлексією та особистісним зростанням через творчий процес.

В якості арт-терапевтичних методів ми обрали метафоризацію та малюнок.

Метод метафоризації в арт-терапії використовує метафори та символи для виразу емоцій, думок та переживань підлітків. Основна ідея полягає в тому, щоб вони використовували різні образи, колір, форму, текстуру тощо, щоб виразити свої почуття та досвід. Метод метафоризації дозволяє підліткам відсторонитися від прямих слів та використовувати творчий потенціал для вираження та розуміння своїх емоцій. Вони можуть створювати абстрактні або конкретні образи, які відображають їхні стани і переживання, що допомагає зосередитися на внутрішніх процесах та виявити їхні сховані значення. Метафоричний процес може також допомогти підліткам зрозуміти та переосмислити свої проблеми, шляхи розв'язання та розвиток. Він сприяє створенню нових ідей, розширенню уявлення та розвитку творчих навичок [46].

Метод метафоризації в арт-терапії включає різноманітні вправи та прийоми, які дозволяють підліткам використовувати метафори та символи для виразу своїх емоцій та досвіду. Ось кілька конкретних вправ і прийомів, що відносяться до методу метафоризації:

- Створення мандали. Підлітки малюють мандалу, що відображає їхні емоції, переживання та стан. Колір, форма та образи, які вони обирають, можуть бути метафорами для їхніх внутрішніх процесів.
- Колаж. Підлітки створюють колаж з різних матеріалів, таких як картинки, тканини, барви тощо, що відображає їхні емоції або досвід. Кожен елемент колажу може бути метафорою для певного аспекту їхнього життя.

- Створення історій або поезій. Підлітки можуть створити історію або поезію, використовуючи метафори та символи для виразу своїх думок, почуттів та фантазії.

- Аналіз притч або розповідей.

- Робота зі сновидіннями. Підлітки можуть створити малюнок або колаж, який відображає їхні сновидіння або нічні кошмари. Ці образи можуть служити метафорами для їхніх невідомих або прихованих бажань, страхів чи прагнень.

- Використання абстрактних форм. Підлітки можуть малювати абстрактні образи або використовувати абстрактні форми, такі як лінії, круги або геометричні фігури, для виразу своїх почуттів та думок.

Ці вправи та прийоми дозволяють підліткам використовувати метафори та символи для виразу своїх емоцій та досвіду, що сприяє їхньому саморозумінню, креативності особистісному розвитку.

Використання методу малюнку в арт-терапії може бути дуже корисним для розвитку креативності підлітків [3, 4, 6, 20]. Мета цього методу терапії спрямована на:

- Стимулювання фантазії. Підлітки можуть малювати свої ідеї, фантазійні світи, персонажів або сюжети. Це сприяє розвитку їхньої уяви та творчого мислення.

- Експеримент з різними техніками. Підлітки можуть випробовувати різні техніки малювання, такі як акварель, олівці, маркери або колаж. Це допомагає їм розширити свої технічні навички та відкрити нові способи вираження.

- Вираз емоцій. Малювання дозволяє підліткам виразити свої емоції, навіть ті, які вони можуть вважати важкими або складними для висловлення словами. Це сприяє розумінню та керуванню своїми почуттями.

- Розвиток самосвідомості. Аналіз малюнків разом з терапевтом або в групі може допомогти підліткам краще розуміти себе, свої цінності, бажання та мрії.

- Спільна творчість. Малюнок може бути використаний для спільного створення проектів в групі або з друзями, що сприяє комунікації, співпраці та взаєморозумінню.

- Розвиток проблемного мислення. Шляхом малювання підлітки можуть вирішувати проблеми, шукати альтернативні рішення та розвивати свої творчі та аналітичні навички.

Використання методу малюнку може стати потужним інструментом для розвитку креативності підлітків, підтримки їхнього психічного здоров'я та стимулювання самовираження.

В програмі можна виділити такі складові:

- Початковий етап: включає знайомство, вступну бесіду про мету тренінгу, мотивацію та очікування учасників. Тут також оголошуються правила групової роботи та проводяться вправи для формування інтересу до занять.

- Основний етап: розпочинається з вправ, спрямованих на підвищення ефективності групової роботи та взаємної довіри. Поступово додаються вправи, які сприяють розвитку креативності, творчості та актуалізації потенціалу учасників.

- Завершальний етап: включає підведення підсумків та збір зворотного зв'язку. Ведучий акцентує увагу на тому, як отримані навички можуть бути корисними у реальному житті.

Тренінгова програма розвитку креативності підлітка має спиратися на такі принципи [14, 31, 63]:

- Відкритість і довіра. Учасники повинні відчувати, що група - це безпечне середовище для вираження своїх думок, емоцій та досвіду.

- Активна участь. Кожен учасник залучений до активної участі в процесі. Це включає в себе висловлювання думок, задавання питань, виконання вправ та інтерактивних завдань.

- Повага до інших. Учасники повинні виявляти повагу та уважність до думок та почуттів інших членів групи, навіть якщо вони не збігаються з власними.

- Конфіденційність. Інформація, яка обговорюється в групі, повинна залишатися конфіденційною, щоб створити атмосферу безпеки та довіри.

- Принципи розвивального навчання: проблемність, діалогічність, індивідуалізація.

- Принцип постійного зворотного зв'язку, що передбачає постійну взаємодію між учасниками групи (наприклад, учасниками тренінгу або навчального курсу) та їхнім інструктором чи тренером. Зворотний зв'язок включає у себе обмін інформацією, враженнями, оцінками та реакціями на здійснені дії чи вчинки.

Мета тренінгу: стимулювати розвиток креативності підлітків: їх здатність генерувати новаторські ідеї, виходити за межі звичайних шаблонів у мисленні та швидко знаходити рішення у складних ситуаціях.

Завдання тренінгу (10 сесій тривалістю 1 година кожна):

- Стимулювати прагнення підлітків до творчого самовираження.

- Формувати позитивне емоційне ставлення до творчого процесу.

- Розвивати вміння генерувати нетрадиційні шляхи вирішення проблем як у колективному, так і у індивідуальному контексті дослідницького пошуку.

- Сприяти усвідомленню цінності креативних аспектів власної особистості, а також усвідомленню та втіленню унікальності та творчої індивідуальності.

- Сприяти розвитку позитивного ставлення до власної особистості.

- Розвивати особистісні якості, такі як впевненість у собі, мотивація досягненні успіху, незалежність, рішучість, настійливість у досягненні цілей, здатність захищати свою точку зору та готовність до ризику.

Структура занять має включати такі умовні етапи [22].

1. Вступ:

- Привітання та представлення учасників.

- Оголошення теми та мети заняття.

- З'ясування очікувань учасників від заняття.

2. Активізація:

- Групові або індивідуальні вправи, спрямовані на активацію попередніх знань та досвіду учасників, або на введення в новий матеріал.

- Завдання, яке стимулює дискусію та обмін ідеями.

3. Практична частина:

- Проведення творчих вправ або завдань, які спонукають учасників думати нетрадиційно та шукати нові підходи.

-Робота в групах або індивідуально над конкретними творчими завданнями.

4. Заключення (5-10 хвилин):

- Підбиття підсумків заняття.

- Зворотній зв’язок.

- Висловлення вражень та відчуттів учасників.

- Вивчення можливих перешкод або проблем у процесі розвитку креативності та способів їх подолання.

- Надання рекомендацій щодо подальших кроків або завдань для самостійної роботи.

Під час занять програми можуть використовуватися такі методи: дискусія; міні-лекції; медитації; візуалізації; вільного малювання; рольові ігри; комунікативні ігри; психогімнастичні вправи; рефлексія. Вправи були нами взяті з досвіду вітчизняних та зарубіжних психологів: О. Антонової [1], І. Драч [17], Р. Бєлоусової [8], І. Зязюн [22], В. Клименко [25], В. Моляки [38], Е. Лебединського [30], Т. Любарта [21], Н. Пов’якель [44], Т. Назаренко [41], А. Хорошун [64], Л. Найдьонової [46], О. Тіунової [3, 4].

Тематику тренінгових занять подано в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Програма тренінгових занять

Етапи	№ заняття	Завдання	Орієнтовні вправи та техніки
Початковий	*1–2*	Створення сприятливого емоційного клімату, забезпечення почуття комфорту та згуртованості групи; зниження емоційної напруги; розвиток здатності до емпатії; тренування безоцінкового прийняття власних якостей і якостей інших учасників групи.	«Коло Довіри» «Емоційний Барометр» «Комфортний Острів» «Спокійне Море» «Дихання Гармонії» «Емоційне Дзеркало» «Серце до Серця» «Рольові Образи» «Малювання: Релакс-хвиля» «Дзеркало Душі» «Мозаїка Особистостей» «Ми – без Масок» «Коло Прийняття»
Основний	*3–4*	Зняття стереотипності мислення і сприйняття; усвідомлення етапів креативного процесу; усвідомлення бар'єрів прояви креативності; розвиток навичок управління креативним процесом; розвиток психологічної спостережливості; розкриття творчого потенціалу під час взаємодії з групою	«Вихід за Рамки» «Мозаїка Ідей» «Дивись Інакше» «Лабіринт Мислення» «Творча Подорож» «Перешкоди на Шляху» «Зламай Стіну» «Вихід із Пастки» «Креативний Рулет» «Потік Ідей» «Майстерність Управління» «Око Спостерігача» «Детектив Почуттів» «Гармонія Ідей» «Груповий Ентузіазм»

Продовження таблиці 3.5

	5–6	Розвиток вміння розшифровувати зовнішні прояви емоцій у інших людей, розвивати власну емоційну експресивність; розвиток структурних компонентів вербальної та невербальної креативності; підвищення самооцінки; розкриття творчого потенціалу під час взаємодії з групою	«Маски Емоцій» «Емоційне Дзеркало» «Мімічний Театр» «Палітра Почуттів» «Словесний Потік» «Креативний Колаж» «Пластика Мислення» «Я – Найкращий» «Мій Портрет» «Сходинки Успіху» «Дзеркало Достоїнств» «Спільне Полотно» «Гармонія Ідей» «Творчий Потік» «Мозаїка Талантів»
	7–8	Розвиток креативності через акторську майстерність та покращення здатності розуміти і відчувати групу. Розвиток невербальної комунікації. Зміцнення позитивного самосприйняття.	«Театр Емоцій» «Імпровізаційні Моменти» «Груповий Сценарій» «Дзеркало Ролей» «Танець Без Слів» «Пластичний Діалог» «Кольори Мого Я» «Сонце Всередині» «Портрет Успіху» «Крила Самоцінності»
Завершальний	*9–10*	Отримання учасниками та ведучим відгуків про результати тренінгу з розвитку креативності.	«Кольорове Відлуння» «Колаж Відгуків» «Театр Вражень» «Емоційний Діалог» «Скринька Відгуків» «Мозаїка Спогадів» «Вільне Полотно»

Кожного разу під час проведення програми особлива увага приділяється наступним аспектам:

а) Стимулювання креативності у всіх її аспектах: швидкість, гнучкість та оригінальність.

б) Активізація ключових інтелектуальних функцій: індукція, дедукція, тлумачення значень, легкість формування ідей, а також здатність використовувати власний та чужий досвід у різних ситуаціях.

в) Розвиток особистісних якостей: конструктивність, критичне мислення, толерантність, самостійність, планування, наполегливість, індивідуальна продуктивність та здатність працювати у групі, що включає емпатію та рефлексію.

г) Формування позитивного самоставлення кожного учасника через прийняття себе, усвідомлення власної унікальності та адекватне розуміння себе та інших, а також відповідальне оцінювання своїх можливостей та оцінки інших (дорослих та ровесників).

Перспективним напрямком розвитку наукової проблематики вважаємо апробацію та оцінку результативності запропонованої програми з розвитку креативності підлітків.

ВИСНОВКИ

1. Термін «креативність» в сучасній психологічній науці розглядається як комплексне та багатостороннє поняття. У широкому розумінні він представляє собою відокремлений феномен, який функціонує як цілісна система в усіх аспектах людського життя: як процес творчості, як продукт творчого процесу і як характеристика креативної особистості. У вузькому сенсі креативність визначається як загальна здатність до творчості. Креативність розвивається та проявляється у діяльності і, певною мірою, притаманна кожній особі. Аналіз різних підходів до розуміння поняття креативності дозволив кваліфікувати її як комплексне системне утворення, що складається з взаємопов'язаних структурних компонентів, які визначають творчий характер людської діяльності. Цей творчий характер виявляється та розвивається в процесі самої діяльності через різноманітні психологічні механізми.

2. Креативність, яка є суб'єктивним фактором у творчості, представляє собою складний психічний конструкт, що має кілька рівнів. Вона включає мотиваційні аспекти (інтереси, бажання самовдосконалення, творча мотивація), емоційно-творчі характеристики (емпатія, експресивність, емоційна стабільність), інтелектуальні показники (інтуїція, креативний інтелект, прогностичні здібності), естетичні якості (здатність до імпровізації, асоціативне мислення, смак для форми та стилю, прагнення до досконалості), комунікативні здібності (спроможність до співпраці в колективній творчій роботі, здатність об'єднувати творчі ідеї в команді), а також екзистенційні аспекти креативності (креативна концепція світу, позитивне самовизначення, експертність у теорії та практиці творчості, досвід творчої діяльності). Аналіз наукової літератури показав, що структурна організація креативності представлена синтезом когнітивного (дивергентного, інтелектуального,

гностичного), мотиваційного (емоційно-вольового, особистісного), діяльнісного (практичного, поведінкового) компонентів.

3. Підлітковий період є сензитивним для розвитку креативності, коли на основі загальної креативності формується спеціалізована креативність. В цей віковий період усі аспекти психіки активно змінюються і переструктуруються: збільшується значення особистісних цінностей, відбувається розвиток самосвідомості та саморозуміння, самовираження, поява рефлексії, усвідомленні власних мотивів, активізація та поглиблення внутрішнього світу. На основі теоретичного аналізу наукових джерел та з урахуванням соціальної ситуації розвитку в підлітковому вівці розроблено структурну модель креативності підлітків, що включає дивергентний, мотиваційний та практичний компоненти. Показниками розвитку дивергентного компонента є швидкість, гнучкість та оригінальність мислення. Мотиваційний компонент відзначається за наявністю мотивації до досягнення успіху, розвитку творчості та особистісного зростання. Практичний компонент проявляється в таких видах творчої активності: готовність до ризику, допитливість, уява, орієнтація на пізнання складних явищ.

4. За даними діагностики у підлітків переважає середній рівень розвитку креативності. Середній рівень розвитку креативності характеризується певним ступенем здатності до генерування нових ідей, однак цей потенціал може не завжди проявлятися. Особи з середнім рівнем креативності часто мають помірну оригінальність: їм вдається придумати нові ідеї, але їхні рішення можуть бути менш радикальними та менш відмінними від загальноприйнятих.

Дослідження дивергентного компонента креативності показало, що для досліджуваних підлітків характерний високий рівень швидкості мислення, низький рівень гнучкості та середній рівень оригінальності.

Результати вивчення мотиваційного компонента виявили, що підлітки мають перевагу в мотивації уникнення невдач, що може пояснюватись

зростанням сумнівів та напруження, яке виникає внаслідок вирішення навчальних завдань і соціальної взаємодії.

Дослідження практичного компоненту показало, що в підлітків найбільш розвинена допитливість, вони помірно схильні до ризику; уява та схильність до пізнання складних явищ проявляються недостатньою мірою.

Зафіксована система кореляційних зв'язків дозволила підтвердити припущення про те, що креативність особистості підліткового віку, будучи складноструктурованим особистісним утворенням, визначається гармонійним розвитком дивергентного, мотиваційного та практичного компонентів, і розвинена в підлітків недостатньо. Отримані результати свідчать про недостатній рівень розвитку креативності у підлітків та необхідність розробки програми її розвитку арт-терапевтичними засобами.

5. Арт-терапія є потужним інструментом для стимулювання творчості та розвитку особистості підлітків, оскільки вона дозволяє їм виразити себе, розвинути свої таланти та здібності, а також зайнятися саморефлексією та особистісним зростанням через творчий процес. В якості арт-терапевтичних методів обрано метафоризацію та малюнок.

Мета тренінгу: стимулювати розвиток креативності підлітків: їх здатність генерувати новаторські ідеї, виходити за межі звичайних шаблонів у мисленні та швидко знаходити рішення у складних ситуаціях.

Завдання тренінгу (10 сесій тривалістю 1 година кожна): стимулювати прагнення підлітків до творчого самовираження; формувати позитивне емоційне ставлення до творчого процесу; розвивати вміння генерувати нетрадиційні шляхи вирішення проблем як у колективному, так і у індивідуальному контексті дослідницького пошуку; сприяти усвідомленню цінності креативних аспектів власної особистості, а також усвідомленню та втіленню унікальності та творчої індивідуальності; сприяти розвитку позитивного ставлення до власної особистості; розвивати особистісні якості, такі як впевненість у собі, мотивація досягненні успіху, незалежність, рішучість, настійливість у досягненні цілей, здатність захищати свою точку

зору та готовність до ризику. Під час занять програми можуть використовуватися такі методи: дискусія; міні-лекції; медитації; візуалізації; вільного малювання; рольові ігри; комунікативні ігри; психогімнастичні вправи; рефлексія.

Перспективним напрямком розвитку наукової проблематики вважаємо апробацію та оцінку результативності запропонованої програми з розвитку креативності підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонова О. Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки**.** *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі*: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка**,** 2012. С. 14–41.

2. Антюхова, Н. І. Психологічні умови розвитку творчого потенціалу майбутнього вчителя іноземної мови : дис. …канд. психол. наук. Рівне, 2017. 276 с.

3. Арт-терапія. Інноваційні психологічні технології / під ред. О. Тіунової, Т. Шейкіної. Випуск 5. Київ-Тернопіль: ЕЕАТА, 2018. 200 с.

4. Арт-терапія. Інноваційні психологічні технології / під ред. О. Тіунової. Випуск 6. Київ–Львів– Тернопіль: ЕЕАТА, 2019. 224 с.

5. Барко В.І., Панок В.Г., Лазаревський С.В. Психологопедагогічна діагностика творчого потенціалу особистості учня в навчально-виховному процесі: методичні рекомендації для практикуючих психологів. Київ – Тернопіль, 2000, 30 с.

6. Бартків О. С. Формування креативності майбутніх фахівців в умовах університету. *Професійна освіта*. 2012. №8. С. 91–94.

7. Бедлінський О.І. Проблема періодизації підліткового віку в сучасному суспільстві. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2. С. 49-54.

8. Бєлоусова Р. В. Індивидуально-типологічні особливості комунікативної креативности : дис. … канд. психол. наук. : 19.00.01. Одеса, 2004. 199 с.

9. Булка Н. І. Креативність і соціальна компетентність. *Практична психологія та соціальна робота*, 2001. № 10. С. 46–49.

10. Вірна Ж.П. Координація особистісно-нормативних змін ціннісних орієнтацій в діапазоні професійної адаптації особистості. *Психологія особистості* : науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал. Івано-Франківськ, 2015. № 1 (6). С. 161–172.

11. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. Посібник. К. : Либідь, 2005. 400 с.

12. Воронюк І.В. Психологічні особливості і закономірності розвитку креативності як основи для реалізації творчої взаємодії учнів з вчителем. *Технології розвитку інтелекту*, 2014. Т1. №6. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2014_1_6_8

13. Гнатко Н.М. Феномен креативності як психологічна проблема. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2001. Вип. 1. С.88–97.

14. Грек О.М. Діагностика та розвиток вербальної креативності у підлітків-рекреантів. *Наука і освіта*. 2014. №. CXXIX С. 93-98.

15. Гундертайло Ю. Д. Арт-терапевтичні технології надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам. *Способи підвищення соціально-адаптивних можливостей людини в умовах переживання наслідків травматичних подій* : метод. рек. / НАПН України, Інт соц. та політ. психології ; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Кропивницький : ІмексЛТД, 2017. С. 61–69.

16. Дорофей С.В. Психологічні особливості розвитку креативних здібностей як елемента професійної підготовки здобувачів ЗВО. *Габітус.* Випуск 57. 2024. С.107-111. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208. 2024.57.17

17. Драч І.І. Організація навчального процесу з розвитку творчого потенціалу студентів вищих навчальних закладів І-ІІ рівнів акредитації : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 194 с.

18. Енциклопедичний словник з арт-терапії / О. Л. Вознесенська, О. М. Скнар, О. А. Бреусенко. Кузнєцов, О. О. Деркач, Л. В. Мова та ін. ; за заг. наук. ред. О. Л. Вознесенської, О. М. Скнар. К. : ФОП Назаренко Т. В., 2017. 312 с.

19. Желтова М. О. Психолого-педагогічні умови розвитку творчого потенціалу майбутніх техніків-технологів харчової галузі : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07, Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 220 с.

20. Замелюк М.І., Магдисюк Л. І., Ольхова Н. В. Арт-терапія як засіб творчої самореалізації особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. Вип. 10. С. 50-57.

21. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир : Рута, 2006. 320 с.

22. Зязюн І. А. Педагогічна арт-терапія як естетична фасцинація. *Педагогічна освіта і освіта дорослих : європейський вимір* : зб. наук. пр. Київ: Хмельницький. 2008. С. 17–25.

23. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с

24. Кацавець Р.С. Вікова психологія: навч.посібник. Київ : Алерта, 2019. 112 с.

25. Клименко В. В. Психологія творчості. Київ: Науково-літературний центр, 2006. 460 с.

26. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Герасименко М.В., Ткаченко В.В. Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу: методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.

27. Колпакчи О.С. Арт-терапія: курс лекцій : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 288 с.

28. Костюченко О.В. Реалізація творчого потенціалу особистості як рекреаційна проблема. *Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості* : зб. наук. праць / За ред. В.О. Моляко. Т.12. Вип.6. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2009. С. 137-143.

29. Лебединский Е.Б., Симоненко С.Н. Актуальні проблеми рекреаційної психології дитинства. *Наука і освіта*. 2011. № 11. С.6–9.

30. Лебединський Е. Б. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу особистості школяра в умовах рекреації : дис. канд … психол. наук. : 19.00.07. Одеса, 2016. 204 с.

31. Лихвар В. Д. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Херсон, 2003. 24 с.

32. Магдисюк Л. І. Казкотерапія в психологічному консультуванні дітей та дорослих: навч. посіб. для студ. вищ. навч.закл. III–IV рівнів акредитації. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 152 с.

33. Максименко С. Д. Общая психология. М. : «Рефл-бук», К. : «Ваклер» 2000. 528 с.

34. Малій Н. Ю. Психолого-педагогічні особливості розвитку креативної складової професійного мислення у майбутніх педагогів : автореф. дис. … канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Хмельницький, 2011. 20 с.

35. Маслоу А. Мотивація та особистість. Київ : PSYLIB, 2004.

36. Медведєва Н. Виявлення творчого потенціалу. Стратегії реалізації задуму. *Психолог*. 2006. № 40. С. 12-15.

37. Моляко В. О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Психологія і суспільство*. 2007. №4. С. 6-10.

38. Моляко В. О. Стратегії творчої діяльності : монографія ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ : Освіта України, 2008. 702 с.

39. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості. *Наукові записки Інституту психології їм. Г. С. Костюка АПН України* ; за ред. Н. В. Чепелєвої. К. : Нора-Прінт, 2002. Випуск 22. 350 с.

40. Мороз Ю. В. Творча активність особистості і закономірності її розвитку в онтогенезі. *Практична психологія та соціальна робота*. № 4, 2002. С. 58–60.

41. Назаренко Т.П. Використання методів арт-терапії у роботі з дітьми під час рекреації. *Наука і освіта*. 2014. № IX. С. 153-158.

42. Овсянецька Л. Творчий потенціал людини: соціально-психологічна парадигма. *Соціальна психологія*. 2004. № 2. С. 140-145.

43. Павленко В.В. Тести креативності особистості: сутнісні характеристики та особливості застосування. *Андрогогічний вісник*. Житомир, 2016. Випуск 7. С.219–232.

44. Пов'якель Н. Арт-терапевтичні психотехнології в розвитку творчого потенціалу саморегуляції майбутнього психолога практика. *Простір арт-терапії* : зб. наук. пр. К., 2008. Вип. 1 (3). С. 57–66.

45. Подкоритова Л. О. Особливості впливу арт-терапії на розвиток рефлексії фахівців соціономічної сфери. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. Вип. 34. С. 431–445.

46. Простір арттерапії: творчість як задзеркалля реальності : матеріали XVII Міжнародної міждисциплінарної наук.-прак. Конф. (м. Київ, 27–29 лютого 2020 р.) / [за наук. ред. Л.А. Найдьонової, О.Л. Вознесенської, О.М. Скнар]. Київ : ФОП Назаренко Т.В, 2020. 203 с.

47. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.

48. Психолого-педагогічна допомога особистості засобами арттерапії : міжнародна колективна монографія / за заг. ред. Т. А. Ткачук, Н. О. Бочаріна / Переяслав (Київ.обл.) : Домбровська Я. М., 2020. 237 с.

49. Рекреаційна психологія дитинства. Теорія і практика. Колективна монографія. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 320 с.

50. Роджерс К. Про становлення особистістю. Психотерапія очами психотерапевта. Київ : PSYLIB, 2004.

51. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. 3-тє вид. Київ : Либідь, 2004. 288 с.

52. Саврасов М. В. Емоційно-мотиваційні складові креативності особистості : автореф. дис. … канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Харків, 2012. 18 с.

53. Саврасов М.В. Регулятивні чинники креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2021. 44 с.

54. Саврасов М. В., Чернякова О. В., Гришко О. Д. Концептуалізація розвитку креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності та методологія її дослідження. *Наукові записки. Серія: Психологія*, №1, 2024. С.148–154. URL: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-20

55. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. 3-тє видання, перероблене, доповнене. Київ : ВЦ Академія, 2017. 384 с.

56. Санникова О. П., Белоусова Р. В. Оценка показателей коммуникативной креативности с помощью оригинальной методики. *Наука і освіта,* 2001. №6. С. 52-54.

57. Саннікова О. П., Страцинська І. А. Комунікативна креативність інтерналів і екстерналів: порівняльна характеристика. *Наука і освіта*. 2013. № 3. С. 149-153.

58. Саннікова О., Шевченко Н. Ф. Бар'єри публічних виступів підлітків з різним рівнем комунікативної креативності. *Журнал сучасної психології.* 2023. № 2(29). С. 63-70. URL: http://www.journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/3823/3651

59. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія. К. : Центр учбової літератури, 2019. 376 с.

60. Симоненко С.М. Психологія візуального мислення: стратегіально-семантичний підхід. Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. 320 с.

61. Симоненко С.Н., Грек Е.Н., Костюнина Е.Н., Леженко И.В. Рекреационная психология детства: достижения и перспективы. *Наука і освіта*. 2014. №12. CXXIX. С. 7-11.

62. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.

63. Форостюк І. В. Розвиток творчого потенціалу студентської молоді засобами українського народного мистецтва : автореф. дис.. … канд.. пед.. наук : 13.00.07. Луганськ, 2010. 24 с.

64. Хорошун А.А. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу старшокласників спеціалізованих шкіл: автореф. дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Харків, 2009. 20 с.

65. Шандрук С.К. Психологічні засади розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07. Тернопіль, 2016. 458 с.

66. Шевченко Н. Ф., Абдуллаєва С., Чепішко О. Особливості творчого потенціалу та психологічні чинники його розвитку в студентської молоді. В кн.: *Psychological patterns of social processes and personality development in modern society.* Riga: “Baltija Publishing”. 2023. С. 494-511. URL:http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/382/10434/21743-1.

67. Шевченко Н. Ф., Горбань Г. О. Особливості розвитку креативності в учнів підліткового віку в умовах дистанційного навчання. *Журнал сучасної психології*. 2023. № 1. С. 131-138. URL: http://www.journalsofznu.zp.ua/index.php/psych/article/view/3215/3053

68. Шевченко Н. Ф., Желтова М. О. Творчий потенціал фахівця: теоретичний та прикладний виміри. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. 218 с.

69. Шевченко Н. Ф., Кучинова Н. М. Креативна складова професійного мислення: практичний вимір : науково-практичний посібник. Павлоград : ТОВ «ІМА-прес», 2016. 110 с.

70. Шевченко Н.Ф., Сошина Ю.М. Ціннісно-смислові настановлення підлітків Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. 226 с.

71. Amabile T.M. Creativity in context: update to the social psychology of creativity. Boulder, Colo.: Westview Press, 1996. 336 p.

72. Collins, M. A., & Amabile, T. M. Motivation and Creativity. In R. J. Sternberg (Ed.), Handbook of Creativity. 1999. P. 297-312.

73. Cropley A. In Praise of Convergent Thinking. *Creativity Research Journal*. 2006. № 3. P. 391-404. https://doi.org/10.1207/s15326934crj1803_13

74. Dewett T. Exploring the Role of Risk in Employee Creativity. *The Journal of Creative Behavior*. 2006. Vol. 40. № 1. P. 27-45. https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.2006.tb01265.x

75. Dollinger S. J. Need for Uniqueness, Need for Cognition, and Creativity. *The Journal of Creative Behavior*. 2003. Vol. 37. № 2. P. 99-116. https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.2003.tb00828.x

76. Ericson E. H. Identify development from adolescence to adult-hood: An extension of theory and a review. *Development Physiology*. 1982. V. 18. № 3. pp. 341-358.

77. Ericson E. H. Identify development from adolescence to adult-hood: An extension of theory and a review. *Development Physiology*. 1982. V. 18. № 3. pp. 341-358.

78. Guilford J.P. Creativity. *Am. Psychologist*. 1950.V. 5. P. 444-454.

79. Hook C. W. Van, Tegano D. W. The Relationship Between Creativity and Conformity Among Preschool Children. *The Journal of Creative Behavior*. 2002. Vol. 36. № 1. P. 1-16. DOI:10.1002/j.2162-6057.2002.tb01053.x

80. Li J. Creativity in horizontal and vertical domains. *Creat. Res. J.* 1997. V. 10. N 2; 3. P. 107-132.

81. Lubart T., Barbot B., Besançon M. Creative potential: assessment issues and the EPoC Battery/Potencial creativo: temas de evaluación y batería EPoC. *Estudios de Psicología*, №40(3), 2019. P. 540-562. DOI:https://doi.org/10.1080/02109395.2019.1656462

82. Lubart T., Mouchiroud C., Tordjman S., Zenasni F. Psychologie de la créativité (2nd ed.). 2015. Armand Colin. 168 p.

83. Martindale C. Creativity, attention, and cognitive disinhibition. Tomassoni R. (ed.). *La psicologia delle arti oggi*. Milano : Angeli, 2002. P. 89–99.

84. Martindale C. Personality, situation and creativity. In J. A. Glover, R. R. Ronning, & C. R. Reynolds (Eds.), *Handbook of creativity*. Plenum Press, 1989. pp. 211–232.

85. Renzulli J. S. What makes giftedness? A four-part theory for the development of creative productive giftedness in young people. In B. J. Irby, G. Brown, R. Lara-Alecio, & S. Jackson (Eds.), *The handbook of educational theories*. 2013. pp. 1119–1128.

86. Riquelme H. Can People Creative in Imagery Interpret Ambiguous Figures Faster than People Less Creative in Imagery? *The Journal of Creative Behavior*. 2002. Vol. 36. № 2. P. 105-116. DOI: 10.1002/j.2162-6057.2002.tb01059.x

87. Ronning R.R., Reynolds C.R. (eds.) Handbook of creativity. N.Y. : Plenum. 1989. P. 211-232.

88. Soldatova E. Conditions and methods of creativity development. *International Union of Psychological Sciences*. Abstracts of the XXVII International Congress of Psychology. Stockholm, Sweden, 2000.

89. Sternberg R. J. Identifying and Developing Creative Giftedness. *Roeper Review*. 2000. Vol. 23. No. 2. P. 60-64. DOI: https://doi.org/10.1080/02783190009554067

90. Sternberg R. J. The Nature of Creativity. *Creativity Research Journal*. 2006, Vol. 18, No. 1, P. 87–98.

91. Torrance E.P. Torrance Test of Creative Thinking. Lexington, 1974. DOI: https://doi.org/10.1037/t05532-000

92. Wollach M. A., Kogan N. A. A new look at the creativity – intelligence distinction. *Journal of Personality*. 1965. № 33. P.348 – 369.